

УДК 2-526+[930.85:7.04](477)

DOI <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2022.01.08>

Ольга КРАЙНЯ,

к.і.н, провідний науковий співробітник, Національний заповідник
«Киево-Печерська лавра»

(м. Київ), Україна

olga.krainia@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7293-9872>

Наталя ОНОПРІЄНКО,

художник-реставратор I категорії, Національний заповідник
«Киево-Печерська лавра» (м. Київ), Україна

onoprienko_n@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6205-2602>

66

ІКОНА БОГОРОДИЦІ РУДНЯНСЬКОЇ ТА ЇЇ «ТОЧНИЙ ЗНИМОК» З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА»

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена знаменитій українській реліквії – чудотворній іконі Богородиці Руднянській. Ікона вишановується як чудотворна від часів правління гетьмана Івана Мазепи. Її історія щільно пов'язана з жіночим монастирем, у якому була ігуменнею мати Івана Мазепи – Марія Магдалена (†1707). Іконографічним протографом цієї ікони є ікона Богородиці Ченстоховської. Автори звертають увагу на паралелі в культурі цих двох ікон, соціальні функції, які вони виконували. Ікона Богородиці Руднянської зникла у перші десятиліття радянської влади. Для встановлення долі цієї ікони у ХХ ст. перспективним є пошук інформації про її списки, що схожі з оригіналом за розмірами й датуванням. Саме тому автори статті звернули увагу на список чудотворної ікони, який зберігається у колекції Національного заповідника «Киево-Печерська лавра». У ХVІІІ – на початку ХХ ст. точний список разом із оригіналом був в одному кіоті у Вознесенській церкві Флорівського монастиря. Попри проведені реставраторами заходи зі збереження й вивчення ікони (КПЛ-Ж-2358), вона не була визначена як список чудотворної Руднянської Богородиці. Ця пам'ятка українського іконопису ранньомодерного часу не піддавалася поглибленому техніко-технологічному аналізу для уточнення датування й ніколи не експонувалась у збереженій коштовній шаті (КПЛ-М-10005). Вищевказаний список ікони Руднянської і шата до нього стали основним об'єктом дослідження. У статті ретельно проаналізовано джерела й історіографію, присвячені образу Богородиці Руднянської. Автори дослідили провенанс ікони й шати з колекції Національного заповідника «Киево-Печерська лавра» та довели їхню дотичність до чудотворного образу Богородиці Руднянської. Також у статті висвітлено музейний період історії збережених пам'яток та визначено перспективні напрями дослідження. Зауважено, що історія й передісторія цих пам'яток українського іконопису й декоративно-ужиткового мистецтва пов'язана з визначними іменами і доленосними подіями у житті України ХVІІ–ХVІІІ ст., які мають бути розкриті музейними засобами.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ікона Богородиці Руднянської, Ченстоховська Богородиця, Вознесенський Флорівський монастир, Киево-Печерська лавра, музей, реставрація, шата.

У колекції Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» (далі – НЗКПЛ) зберігаються два списки ікони Богородиці Руднянської, що теоретично можуть бути ототожені із її «точним знімком»¹ кінця XVII ст. або першої половини XVIII ст. На початку дослідження за джерелами було з'ясовано, що обидві пам'ятки надійшли з київського Флорівського жіночого монастиря². Сучасна подвійна назва обителі – «Вознесенський Флорівський», за архівними документами, уперше фіксується близько 1723 р. Вона з'явилася в результаті поєднання двох чернечих громад: Вознесенської – з Печерської частини м. Києва, та святих Флора і Лавра – з «Нижнього міста» Подолу (вознесенські черниці, як і золотoverхо-михайлівські з «Верхнього міста», були переміщені на Києво-Поділ протягом 1711–1712 рр. через мілітарні проекти Петра I під час Північної війни)³. Саме з Вознесенського монастиря, відчуженого на користь військового відомства під збройні склади і майстерні, ікона Богородиці Руднянської потрапила до Флорівської обителі, де розміщувалась у кіоті разом зі своїм «точним знімком».

Один зі збережених у колекції НЗКПЛ списків (КПЛ-Ж-2358) проходив техніко-технологічне дослідження і має переконливий провенанс для атрибуції його як «копії» Руднянського образу зі спільного з нею кіоту, але не був визначений як такий⁴ (рис. 1). Другий (КПЛ-Ж-1164) – не піддавався спеціальному аналізу. За олійним живописом, що має характер поновленого, його датовано XVIII ст.⁵

У колекції НЗКПЛ є також коштовна шата (КПЛ-М-10005), що навіть за попереднім візуальним обстеженням відповідає описам кін. XIX ст. оздоблення ікони, яка перебувала в одному кіоті з оригіналом чудотворної Богоматері Руднянської (рис. 2). За розмірами вона мала підійти обом вищевказаним спискам. Десятиліття окремого зберігання шати й ікони спричинили те, що зв'язок перестав бути очевидним і потребував аргументованого доказу. Експериментальна реконструкція (накладання шати на ікони) одразу ж визначила об'єкт дослідження, бо ікона – за обліковою документацією КПЛ-Ж-1164, має суттєві відмінності у розташуванні ликів, рук зображених і отворів у шаті. Однак вказаний список також є достатньо раннім і бажано провести його поглиблене дослідження.

Уточнення атрибуції унікальних пам'яток із колекції НЗКПЛ потребує вивчення історичного контексту їхнього побутування та, взагалі, комплексного дослідження. Одночасно це актуалізує тему відтворення подій, пов'язаних зі зниклою українською святинєю – чудотворною іконою Богородиці Руднянської. Вилученню церковних цінностей Флорівської обителі передувала інвентаризація храмів представниками більшовицької влади у 1919 р. Книги, укладені за її результатами, як і описи надходжень

¹ Термін використано у роботі М. Малиженовського кін. XIX ст., де найбільш детально описано пам'ятку, яка супроводжує чудотворну ікону Богородиці Руднянської у Києві (знаходилася з нею в одному кіоті). Див.: Малиженовський Н. Ф. Київський женский Флоровский (Вознесенский) монастырь / Сост. О. Крайняя. Киев, 2010. С. 109.

² Історію монастиря див.: Малиженовський Н. Ф. Київський женский Флоровский (Вознесенский) монастырь...; Дегтярьов М., Крайняя О. Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир 16-20 ст. (архіт., іст., містобуд.). Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн. 1, ч. 3.: С-Я / Редкол. тому: Відп. ред. П. Тронько та ін. Упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Н. Коваленко, Л. Федорова. Київ, 2011. С. 1685–1696; Крайняя О. О. Флорівський (Вознесенський) монастир у Києві як пам'ятка історії та архітектури XVI – поч. XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2012; Крайняя О. Київський во имя святых Флора и Лавра (в честь Вознесения Господня) женский монастырь. Православная энциклопедия. Москва, 2013. Т. XXXIII. С. 328-336.

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (надалі – ІР НБУВ). Ф. 301. № 216П. Арк. 20зв.-21зв.; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (надалі – ЦДІАК України). Ф. 127. Оп. 1076. Спр. 54. Арк. 74; Там же. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 62. Арк. 6; Російський державний архів древніх актів (надалі – РГАДА). Ф. 124. Оп. 6. Д 197. Л 1об. [за:] Крайняя О. Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток. Київ, 2012. С. 76-84, 123-125; Боряк Г., Яковенко Н. Маловідоме джерело з історії давнього Києва [Описание града Киева в 1753 году в Печерской Лавре сочиненное]. Архіви України. 1984. № 5. С. 48, 50.

⁴ Зайцева В. О. Дослідження ікони XVIII століття «Богоматір з Немовляем» з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: 36. наук. праць. 2018. Вип. 24. С. 151-153.

⁵ НЗКПЛ, архів обліку відділу фондів. Паспорт реставрації пам'ятки історії та культури КПЛ-Ж-1164. 2012 р.

у державний фонд 1920–1930 х рр., виявлені фрагментарно, а наявні – недостатньо інформативні⁶. Єдиним переконливим відображенням втраченого образу на сьогодні може виявитися його «точний знімок» з Флорівського монастиря у колекції НЗКПЛ.

Початкова історія знаменитої святині стисло описана у козацькому літописі Самійла Величка: ушавлення ікони як чудотворної співпало із початком управління Гетьманщиною Іваном Мазепою (1687); 1690 р. ікона була перевезена до монастиря, очолюваного його матір'ю – черницею Марією Магдаленою (як ігуменя, вперше згадана 1683 р., перебувала у цьому сані до самої смерті наприкінці 1707 р.)⁷.

Духовна сутність образу віддзеркалена у віршах, авторство яких, з великою долею вірогідності, приписують видатному церковному діячу Димитрію Тупталі: «*На ѡбраз пресѣмьл еѣмь руднянцкой*»⁸ (це прийнята в історіографії позиція; вірш часто супроводжує списки ікони). Запис у щоденнику свт. Димитрія («Діаріуші») про його паломництво до руднянської Богородиці 1689 р. є «зав'язкою» історії копіювання образу⁹. Після цього спостерігається помноження іконографічних ізводів, що за місцем перебування почали отримувати інші топонімічні назви – найбільш доведено прямий зв'язок руднянської і мохнатинської ікон (географічно близьких – створених на Чернігівщині)¹⁰. Культ Богородиці Руднянської поширився далеко за межі України і носив міжнаціональний характер.

Метою цих студій є екстраполяція на сферу соціальних взаємодій списків чудотворної ікони Богородиці Руднянської. Основний об'єкт дослідження – ікона «Богородиця з Немовлям» і оклад до визнаного чудотворним списку Богородиці Руднянської з Києво-Вознесенського монастиря, що зберігаються у колекції НЗКПЛ (КПЛ-Ж-2358 і КПЛ-М-10005). Пам'яткознавчий підхід, з використанням загальнонаукових і міждисциплінарних методів дослідження, розширює предмет студій на широке коло дотичних культових пам'яток і на іконографічний зразок – «присутній» в історичній пам'яті образ Богородиці Руднянської, який загадково проявився на теренах України як чудотворний у 1687 р. і не менш загадково зник близько 1919 р.

Відповідно до мети, поставлено завдання:

- 1) проаналізувати джерела та історіографію, які так чи інакше розкривають тему Руднянської ікони Богородиці та її «точного знімку»;
- 2) порівняти атрибуцію дослідниками межі ХІХ–ХХ ст. оригіналу і списку ікони Богородиці Руднянської зі спільного кіоту Вознесенської церкви Києво-Флорівського монастиря;
- 3) дослідити провенанс списку Богородиці Руднянської (КПЛ-Ж-2358) і окладу (КПЛ-М-10005) з колекції НЗКПЛ;
- 4) висвітлити музейну частину історії пам'яток: реставрації, публікації, у т. ч. експонування, якщо такі мали місце;
- 5) визначити перспективні напрями дослідження.

I. ВИТОКИ ІНФОРМАЦІЇ

Хоча оригінал чудотворної ікони Богоматері Руднянської, на який можна було б орієнтуватись у дослідженні «точного знімку», фізично зник з поля зору доволі давно, незабутнє враження від цієї пам'ятки як сакральної речі й мистецького твору проявля-

⁶ Крайня О. О. Культурно-мистецька спадщина Києво-Вознесенського Флорівського монастиря. Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. 2005. Вип. 14. С. 74–80.

⁷ Самійло Величко. Літопис / Упорядники Геннадій Боряк, Тетяна Таїрова-Яковлева. Київ, 2020. С. 644–645.

⁸ Российская государственная библиотека. Ф. 394 (собр. А.И. Хлудова). № 25. Л. 676 об.

⁹ Российская национальная библиотека (надалі – РНБ). Q.IV.186. Л. 12об. Диариуш грѣшнаго иеромонаха Димитрия, постриженца Кириловского киевского [за:] Федотова М. А. «Диариуш» Димитрия Ростовского. Статья 1. Труды отдела древнерусской литературы. 2017. Т. 65. Приложение. С. 478.

¹⁰ Злотникова И. В. Руденская икона Божией Матери. Православная энциклопедия. Москва, 2020. Т. LX. С. 349, 351.

ється у поповненні історіографії та навіть джерел до її історії, якими вважаємо й численні списки шанованого образу, і фотодокументи. 1894 р. київська друкарня С. Кульженка видала історико-статистичний опис Києво-Флорівського Вознесенського монастиря Ф. Маніковського з фототипіями, серед яких був «Образъ Рудинской Божіей Матери»¹¹. Це дає нам щасливу можливість порівнювати характеристики ікони, які вдалося зібрати, із її репродукцією в шаті станом на кінець ХІХ ст. Копія світлини, яка інформативно доповнює фототипію з книги Ф. Маніковського, збереглась у колекції фондів НЗКПЛ (на ній додатково знято раму із написом)¹². Однак доводиться шукати пояснення стилізації ликів ікон на фототипіях кінця ХІХ ст. з книги Ф. Маніковського¹³ (очевидно, під впливом модерну) і звертатися до аналогів втраченої ікони більш раннього часу. Тут стають у нагоді мистецтвознавчі напрацювання І. В. Злотнікової. Особливо привертають увагу репродукції гравюр ХVІІІ ст. Богородиці Руднянської і Мохнатинської¹⁴. Висновки дисертаційного дослідження І. В. Злотнікової 2011 р. допомагають поглянути на чудотворну ікону Прсв. Богородиці Руднянської та її списки з точки зору еволюції іконографії протографу (образу Ченстоховської Богородиці)¹⁵. Маємо враховувати проблему «запису» або переписування образів зі знищенням первісного шару фарби, коли навіть поглиблений техніко-технологічний аналіз не допоможе відшукати втрачені риси ликів і з'ясувати первісні деталі одягу, атрибути тощо (прикладом появи нового живопису на старій основі є, зокрема, історія Ченстоховської Богородиці)¹⁶.

Джерельну базу очікувано живлять старі інвентарні описи, що тепер зберігаються переважно у державних архівних і музейних фондах (статтю підготовлено на матеріалах ЦДІАК України, НЗКПЛ, Національного художнього музею України, надалі – НХМУ). Крім того, інформативними джерелами є згадки про пожертвування до чудотворної ікони Богоматері Руднянської, дарчі написи на вкладних речах до святині. Прикладом переконливого доповнення її історії джерелами і в наш час є публікація напису на аркушах Євангелія львівського друку 1670 р. в окладі 1689 р. з колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського¹⁷. У ньому йдеться про те, що генеральний обозний війська Запорозького, Василій Дунин Борковський, у березні 1689 р. дарував це Євангеліє до образу Прсв. Богородиці Руднянської, що тоді містилося у Покровській церкві Любецького повіту (пряма локалізація Рудні у цьому уривку спростовує стару історіографічну помилку – відсилку до «Могильовської єпархії»). Але оскільки «чѣдовнаѧ икона / прѣстой Бѣи з Рѣднѣ / преселися в мнѣстирь Киевопечерский / и сіе мнѣ Євѣліє врдчисѧ зновѣ / оѧ сщеника бувшого Рѣденского / ѡца Василіѧ / тѣды повто꣑ное офѣрую / сіе жѣ Євѣліє до цѣркви / Блговѣщеніѧ прѣстой Бѣи Чернѣговской / ... рокѣ ахчд (1694) мѣѧ декаврѧ SI (16)»¹⁸. Непрямим свідченням того, що

¹¹ Маніковський Ф., свящ. Исторически-статистическое описание Киево-Флоровского Вознесенского женского монастыря. Киев, 1894.

¹² КПЛ-Ф-6069.

¹³ Репродукцію фототипії з книги Ф. Маніковського було відтворено у перевиданні книги М. Малиженовського у 2010 р., що доповнено, крім ілюстративного матеріалу, фрагментами рукописної дисертації (ІР НБУВ. Ф. 304. № 1359. II арк.+282 с.), які не увійшли до публікації 1895 р. Див.: Малиженовський Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь... Іл. 18.

¹⁴ Злотникова І. В. Мохнатинская икона Божией Матери. Православная энциклопедия. Москва, 2017. Т. XLVII. С. 517–519; Её же. Руденская икона Божией Матери... С. 350–351.

¹⁵ Злотникова І. В. Чудотворные иконы Брянского края и их списки. Проблемы бытования и иконографии: дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.04. Москва, 2011.

¹⁶ Janusz Pasierb, ks. Matka Boska Częstochowska w kulcie i kulturze polskiej. URL: <https://teologiapolityczna.pl/ks-janusz-pasierb-matka-boska-czestochowska-w-kulcie-i-kulturze-polskiej> (дата звернення: 22.11.2022); Niedźwiedz A. Obraz i postać. Znaczenia wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej. Kraków, 2005. S. 78; Злотникова І. В. Иконография Ченстоховской иконы Божией Матери в русской иконописи Нового времени. Sztuka Europy Wschodniej. Art of the East Europe. 2013. Т. I. S. 72.

¹⁷ Колекція кириличних стародруків із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського: Каталог / Упоряд. С. О. Половникова, І. М. Ситий. Відповід. редактор О. Б. Коваленко. Київ, 1998. С. 57–58 (№ 80); Арендар Г. Срібні оклади Євангелій ХVІІ–ХІХ століть із зібрання Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (каталог). Київ, 2021. С. 69–70 (№ 12).

¹⁸ Арендар Г. Срібні оклади Євангелій ХVІІ–ХІХ століть... С. 69–70.

до 1687 р. ікони Богородиці Руднянської ще не було у Покровській церкві Чернігівської єпархії, є краєзнавчі, історико-статистичні описи храму – зокрема праця Філарета (Гумілевського)¹⁹.

З огляду на тему, набувають особливого значення такі джерела, як «Діаріуш» Димитрія Туптала, святителя Ростовського (оригінал не зберігся; археографічне видання списку з бібліотеки Києво-Печерської лаври, який тепер перебуває у збірці РНБ (Q.IV.186), здійснила М. Федотова)²⁰, і його тестамент – «Духовна грамота» від 4 квітня 1707 р. (місце зберігання – РГАДА, ф. 18, № 19²¹).

Основним нарративним джерелом, що так чи інакше ретранслює історіографія, є оповідь Самійла Величка про перенесення святині з Чернігівщини у Київ. Цей твір надав поширене іменування ікони «Руденською»²². Такий застарілий правопис прикметника за географічною назвою селища, де були зафіксовані чудотворення, спостерігаємо у підписах, які часто супроводжували списки ікони. З часом стали використовувати різні варіанти написання, що мають свої історично-філологічні пояснення: Рудинська, Руднинська, Рудненська, Руднянська, Ратьковська²³ (від Рудні Радьківської або просто Рудні під Любечем Чернігівської єпархії – пізніше Редьківки²⁴), на списку з НХМУ – «*рѹденскіѣ*»²⁵. Наразі дотримуємося сучасних норм українського правопису і згадуємо чудотворний образ як Богородицю Руднянську. В історіографії епізод про її перенесення до Києво-Печерського Вознесенського панянського монастиря трапляється з повторюваною помилкою щодо назви обителі як «Покровської». Це пояснюється, перш за все, опосередкованим сприйняттям тексту Самійла Величка за літературною редакцією у перекладі українською 1991 р. (здійсненому на основі видання 1855 р.²⁶). Там сказано: 1690 р. «...25 жовтня, священник Василій прийшов уночі з іконою Пресвятої Богородиці, не сказавши нікому нічого, і поставив її в дівочому Покровському монастирі в церкві Пресвятої Богородиці...»²⁷. Тепер у нашому розпорядженні є археографічне видання 2020 р. твору Самійла Величка без купюр²⁸. Слід зазначити, що й ретельно відтворена праця може ввести в оману, бо там відсутній зрозумілий нам розділовий знак (кома) у листі намісника Києво-Печерської лаври до гетьмана Івана Мазепи, який прояснив би зміст краще. Використаємо для цього кошу ризику в цитаті: о. Василій «приїде з іконою Прѣстія Бѣи, нікому неізвѣстивъ, и поставил в паннском монастирѣ / Покрови в церкви Прѣсвятія Бѣи»²⁹. Звісно, без спеціального вивчення історії монастиря в таких деталях заплутатися нехитро. Допитливий дослідник історії Києва М. Закревський припустив, що якийсь боковий вівтар Вознесенської церкви панянського монастиря був освячений на честь Покрова Бого-

¹⁹ Філарет (Гумілевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов, 1874. Кн. 5. С. 101.

²⁰ Федотова М. А. «Диариуш» Димитрия Ростовского... С. 458–485; див. також: Димитрий (Туптало), свт. Ростовский. Сочинения. Москва, 1839. Т. 1. С. 486–487; Автобіографія святого Димитрія Савича (Туптала) / Упоряд. І. В. Жиленко. Київ, 2001.

²¹ Федотова М. А. Димитрий, свт. Православная энциклопедия. Москва, 2007. Т. XV. С. 8–17.

²² Самійло Величко. Літопис... С. 644–645.

²³ Злотникова І. В. Руденская икона Божией Матери... С. 348–352.

²⁴ Філарет (Гумілевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии... Кн. 5. С. 99, 101; Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе Божией Матери и о Мохнатинском местно чтимом списке ее. Черниговские епархиальные известия. 1907. Приб. № 2. С. 46.

²⁵ НХМУ, ХП-185.

²⁶ Величко С. В. Летопись событий в Юго-Зап. России в XVII в. Киев, 1855. Т. 3. С. 88–90.

²⁷ Величко С. В. Літопис / Переклад з книжкової укр. мови В. О. Шевчука. Київ, 1991. Т. 2. С. 381.

²⁸ Самійло Величко. Літопис... (Маємо зауважити, що в іменному покажчику до цього видання 2020 р. мати Івана Мазепи – ігумена Печерського Вознесенського монастиря Марія Магдалена – в дівочтві Маріана Мокієвська (поширена версія мирського імені «Марина» не підтверджується відомими джерелами, на відміну від зафіксованого документально – «Маріана»), названа також ігуменею Флорівської обителі на Подолі (с. 903). Але вона померла у 1707 р. на Печерську, у Вознесенському монастирі, а у Флорівському після 1711 р. і до 1737 р. правила її родичка, повна тезка в чернецтві – також Марія Магдалена (Мокієвська), яку заступила на посаді її донька, черниця Памфілія. Див.: Крайній К. К., Крайня О. О. Мазепіана: проблема верифікації. Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Сімнадцятої Міжнародної наукової конференції (28 травня – 1 червня 2019 р.) / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. Київ, 2019. С. 156–166).

²⁹ Самійло Величко. Літопис... С. 644.

родиці³⁰. Але на сьогодні остаточно підтверджено, що у Печерському панянському монастирі на той час було дві церкви – головна Вознесенська і Покровська трапезна³¹.

Історична й мистецтвознавча база сучасних досліджень значною мірою спирається на підґрунтя 2-ї половини ХІХ ст. Найбільш докладний опис ікони Богородиці Руднянської та її списку, що містився нижче чудотворного образу, зробив М. Маліженовський у дисертації на ступінь кандидата богослов'я, захищеної в Київській духовній академії у 1894 р. Автор особливо підкреслив роль рецензента, оцінка якого і для нас є вагомим аргументом: «У визначенні часу написання ікон і характеру письма ми користувалися вказівками відомого знавця церковної археології вельмишановного професора нашого М. І. Петрова»³².

З авторів дорадянської доби, які доповнили картину побутування ікони Богоматері Руднянської, слід виділити свящ. К. Карпинського, І. О. Шляпкіна³³. Серед сучасних дослідників безпосередньо культ цієї ікони, її історію та іконографію вивчає І. В. Злотникова³⁴. Шляхи потрапляння її списків на московські землі й опис цікавих зразків у колекціях Російського історичного музею, Ермітажу й деяких інших містить стаття О. А. Ярошевича³⁵.

Поширеною помилкою, яку не вдалося подолати до сьогодні, попри старання дослідника-краєзнавця Константина Карпинського ще на початку ХХ ст., є плутанина із топографічною локалізацією с. Рудні Чернігівської єпархії. Таку ж назву мало селище у Могилевській єпархії Оршанського повіту, де у Свято-Духівській церкві був свій список Богородиці Руднянської. К. Карпинський помітив, а І. Злотникова уточнила, що в літературі, з 1848 р. й до пізніших праць С. Снеессоревої і Є. Поселянина, ікони «Руденську-Радьковську» і «Руднянську-Могилевську» сприймають за одну й ту саму³⁶. Після зміни ідеологічно-політичного курсу щодо Церкви у радянській державі, й тим більш після розпаду СРСР, великий запит суспільства на історико-церковну літературу не міг бути швидко задоволений новими науково-популярними здобутками, і книжковий ринок заповнили репринти різної якості російсько-імперської доби. Натепер інтернет-ресурси мають ще більші потужності для поширення інформації будь-якого гатунку, і в науковій критиці дослідники стикаються з новими викликами у спробі подолати застарілі похибки й навмисні викривлення.

II. ЗАГАДКИ ПОБУТУВАННЯ ІКОНИ РУДНЯНСЬКОЇ БОГОРОДИЦІ ТА ЇЇ «ТОЧНОГО ЗНІМКУ»

Щодо причин перенесення ікони Богородиці Руднянської у Київ, саме до панянського монастиря, який перебував під особливим заступництвом гетьмана Івана Мазепи, існують різні версії, які, однак, не можуть бути доведені беззаперечно через відсут-

71

³⁰ Закревский Н. Описание Киева. Москва, 1868. Т. II. С. 871. Див. до цього: Крайня О. Культурно-мистецька спадщина Києво-Вознесенського Флорівського монастиря... С. 68–69; Її ж. Формування архітектурного комплексу Києво-Печерського жіночого монастиря (XVII–XVIII ст.). Могилянські читання 2005: Зб. наук. пр.: Монастирські комплекси в контексті християнської культури. Київ, 2006. С. 264–268; Її ж. Історія появи у Печерському дівочому монастирі чудотворного руднянського образу Богоматері як ключ до питання первісної назви обителі. Чернігівські старожитності. Наук. зб. Чернігів, 2008. С. 158; Її ж. Києво-Печерський жіночий монастир...

³¹ Крайня О. Києво-Печерський жіночий монастир... С. 55–56, 58.

³² Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь... С. 181 (переклад українською авторів).

³³ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе Божией Матери... № 2. С. 45–51; № 3. С. 85–89; № 5. С. 181–185; № 6. С. 218–223; Шляпкин И. А. Св. Димитрий Ростовский и его время (1651-1709 г.) Записки историко-филологического факультета императорского С.-Петербургского университета. 1891. Ч. XXIV. С. 190, 410-411. Див. також: П. С. Сказание о местной иконе Богоматери Мохнатинской. Черниговские епархиальные известия. 1893. Прибавление. № 2. С. 52–56; № 5. С. 176–180.

³⁴ Злотникова И. В. Мохнатинская икона Божией Матери... С. 517–519; Её же. Руденская икона Божией Матери... С. 352.

³⁵ Ярошевич А. А. Богоматерь Руденская. Чудотворный образ защитницы народов. Белорусы Москвы. XVII век / Сост. О. Д. Баженова, Т. В. Белова. Минск, 2013. С. 230–237.

³⁶ Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон / Сост. С. Снеессорева. Ярославль, 1997 (репринт издания 1898 г.). С. 343; Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 86; Злотникова И. В. Руденская икона Божией Матери... С. 349.

ність прямих свідчень³⁷. Звертає на себе увагу те, що о. Василій переніс чудотворний образ із Покровської церкви Рудні Любецького повіту (як про те писав на вкладному Євангелії Василій Дунін Борковський) у Покровську ж церкву Вознесенського монастиря. Вірогідно, за цим стоїть ще не відомий нам сенс. Трапезна церква Покрова Богородиці раніше за головну Вознесенську стала цегляною спорудою. За опорним для багатьох досліджень планом Києва 1695 р., підписаним полковником І. Ушаковим, робити висновки про стан архітектурного ансамблю Вознесенського монастиря можна лише у загальних рисах, бо виконавці користувалися не стільки натурними дослідями, скільки старими кресленнями³⁸, де майже вся забудова Печерського містечка показана дерев'яною (нагадаємо, що метою укладання цього плану було уточнення майбутніх будівельних майданчиків для укріплення Печерської фортеці під час Північної війни, отже, вигляд наявних споруд мав другорядне значення для військових інженерів-архітекторів).

Переміщення ікони сталося після відвідин чудотворного образу у с. Рудні 1689 р. Димитрієм Тупталом – тодішнім ігуменом Свято-Миколаївського Крупицького монастиря, що розташовувався близько гетьманської столиці Батурина. Майбутній свт. Димитрій мав підтримку Івана Мазепи у творчих проєктах, погоджував із гетьманом позиції в релігійних дискусіях і щодо переміщення святинь³⁹. Інакше останнє могло би спричинити сильний спротив не тільки місцевого причту, але й вірян. Саме запобіганням обуренню й опору ми схильні пояснювати утаємниченість процесу вивезення чудотворної ікони з Чернігівщини у Київ уночі священником Васи́лем. К. Карпинський міркував, базуючись на усних переказах, що священник Василій втрачав місце блюстителя чудотворної ікони через будівництво нової дерев'яної церкви у с. Рудні коштом Леонтія Полуботка (†1695) й перенесення старої дерев'яної церкви у с. Мохнатин (його «Слободка» також була закріплена за Полуботком⁴⁰ - йдеться про Л. Полуботка – батька майбутнього наказного гетьмана Війська Запорозького Лівобережної України Павла Полуботка⁴¹). Священник мохнатинський Филип Петров начебто просив і чудотворну ікону Руднянську, посилаючись на «дивні видіння уві сні». Оскільки «прожекти» о. Філіпа підтримував архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Лазар Баранович, це могло підштовхнути о. Васи́ля – блюстителя ікони на відчайдушний крок⁴². Однак попередня домовленість «із приймаючою стороною» – а саме, з матір'ю гетьмана Івана Мазепи, печерською ігуменею, мала бути обов'язково. Усні оповідки щодо цього епізоду додають до причин переїзду о. Васи́ля з іконою до Печерського Вознесенського монастиря і втрату його патроном, Л. Полуботком, довіри гетьмана Мазепи⁴³.

Реалізації ідеї, безумовно, посприяло обговорення «точного знімку» Руднянської ікони, яке мало відбутись у Києво-Печерському монастирі, куди о. Димитрій Туптало направився для друку «Четій Міней», як то записано у його щоденнику: «Року 1689. / З Чернигова ехалем до Рудни, под Любичом застаючої, гдѣ прославилсѣ образ пресвятой Богородици чудама многими. Тамо замешкавши колко дней, велѣлем малиреви своему змалювати мнѣ тот чудотворный пресвятой Богородицы образ, мѣрою и подобием таковым, как есть, а дѣялося то мѣсяца иануаря, на початку мѣсяца / Того ж мѣсяца приехали в Печерской [монастир]

³⁷ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе Божией Матери...; Крайня О. Історія появи у Печерському дівочому монастирі... С. 158; Її ж. Києво-Печерський жіночий монастир... С. 64–65; Злотникова И. В. Руденская икона Божией Матери... С. 348–349.

³⁸ Алферова Г. В., Харламов В. А. Киев во второй половине XVII века. Историко-архитектурный очерк. Киев, 1982. С. 22.

³⁹ Федотова М. А. «Диариуш» Димитрия Ростовского... С. 466–467.

⁴⁰ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 3, С. 86–87; Злотникова И. В. Руденская икона Божией Матери... С. 349.

⁴¹ Воробей Р. Чудодійні ікони Божої Матері з Рудні (Редьківки) та Мохнатина. Сіверянський літопис. 1995. № 5. С. 34.

⁴² П. С. Сказание о местнотимой иконе Богоматери Мохнатинской... № 2. С. 53; Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 87; Злотникова И. В. Мохнатинская икона Божией Матери... С. 518; Её же. Руденская икона Божией Матери... С. 349.

⁴³ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 6. С. 219.

и почалисмо помощью Божию друковати жития святых октоврий мѣсяць»⁴⁴. К. Карпинський припустив, що паломництво могло бути одночасно й відрядженням задля засвідчення чудотворень, які фіксували з кінця 1687 р.⁴⁵

Не дивно, що після «презентації» живописної копії ікони Димитрієм Тупталом у Києво-Печерському монастирі, коли о. Василій приніс оригінал до панянської Вознесенської обителі, яка займала земельну ділянку Лаври навпроти її Святої брами й була підпорядкована печерському архімандриту, ченці «полѣтичне» забажали поставити чудотворний образ у Великій церкві⁴⁶. Враження братії могло бути підсилено віршем до ікони Руднянської: «Идеже творяшесе железо от блата / тамо Дева вселися дражайшая злата...»⁴⁷. Але вони не врахували впливу ігумені Вознесенської обителі на гетьмана Івана Мазепу. 26 жовтня 1690 р. до керманича Війська Запорозького звернувся намісник⁴⁸ монастиря з листом, деякі рядки якого або нав'язні згадуванням віршем, або ж автор (ймовірно Димитрій Туптало) допомагав його укласти: «...блговолила преселитися на печерськіє гори, идеже от древних временъ, отнелъ вѣра православная восіяла, Пртая Бѣа возлюби себѣ здѣшнее пребиваніе. Аки Финиѣъ отраждаея, єдина на небєсы и на земли владичествующая, обновляеть на всяком мѣстѣ, найпаче в сей нѣси, подобной обители чудеса. Что нѣкогда рече: «Прииду видѣти мѣсто и хощу жити тамо». Нѣъ обновляя, исполняетъ собитіемъ вещи слово истины: «Се покой мой во вѣкъ вѣка, здѣ вселюся, яко и иволих ѿ». Златое бо сокровице не хотя имѣти з грубыми желѣзи приощенія, от простих неудобно проходимих селений на мѣсто обители стой, любимое себѣ, под златий вѣнецъ цркви стой преселяется. Во истину нинѣ приличнѣйшаго // пребыванія чистому избраному и златотворному Пречистой Дѣви Матере сосуду, яко под чистимъ избранимъ златымъ вѣнцемъ пребивати. Подобное бо подобнимъ веселится...»⁴⁹. Як далі засвідчив літописець тих подій С. Величко, «гетманъ на тоє не изволилъ», а в монастирі панянському вже не було чути про чудотворіння від ікони Руднянської. Можливо, особиста незгода Димитрія Туптала і лаврського керівництва з розміщенням образу в жіночому монастирі, а не в Успенській церкві Лаври, зіграла свою роль у згасанні слави про чуда святині, бо насправді вони ставали відомими, коли були записані й опубліковані. На той час чи не найвизначнішим агіографом і популяризатором оповідей про чудотворні ікони був саме Димитрій Туптало (у 1683 р. вперше була видана у Чернігові його збірка «Руно орошенное...», присвячена іконі Іллінської Богородиці). Однак цей випадок підтверджує, на нашу думку, вирішальну роль гетьмана Івана Мазепи у переміщенні святинь, про які йому ставало відомо.

Нових паломників і, очевидно, більшість мешканців Чернігівщини задовольнило пояснення про «переселення» чудотворного образу в стару руднянську Покровську церкву, яку перемістили у с. Мохнатин. У 1691 р. її було відновлено, і там розмістили зроблений до цього часу список із руднянського образу, який не викликав сумнівів вірян в оригінальності. По вірі своїй, люди засвідчували нові дива, які записували у книгу в мохнатинській церкві (з 1691 по 1715 р. – 619 чудес; далі – по 1781 р. – 7 чудес). Виписки з неї було опубліковано⁵⁰.

⁴⁴ РНБ. Q.IV.186. Л. 12об. Диариуш грѣшнаго иеромонаха Димитрия, постриженца Кириловского киевского [за:] Федотова М. А. «Диариуш» Димитрия Ростовского... С. 478.

⁴⁵ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 2. С. 47.

⁴⁶ Самійло Величко. Літопис... С. 645.

⁴⁷ Круминг А. А. Сборник произведений святого Димитрия Ростовского (Рукопись Ростовского музея № 828). История и культура Ростовской земли. 1992. Ростов, 1993. С. 78.

⁴⁸У «Літописі» С. Величка ім'я намісника не уточнено. Монастирських документів доби гетьмана Івана Мазепи залишилось обмаль. Вважається, що приблизно з 1688 р. намісником Києво-Печерського монастиря був Паїсій – до того блюститель Ближніх печер. Див.: Величко С. В. Літопис... Т. 2. С. 380, примітка укладача; Казамлик С. Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). Київ, 2005. С. 396.

⁴⁹ Самійло Величко. Літопис... С. 644.

⁵⁰ П. С. Сказание о местнотимой иконе Богоматери Мохнатинской... № 5. С. 176–180; Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 5. С. 183; Злотникова И. В. Мохнатинская икона Божией Матери... С. 517.

Руднянська ікона відноситься до найпоширенішого в Україні типу «Одигітрія» – зображення Богоматері у поясному варіанті з Христом Немовлям із характерним атрибутом «Христа Пантократора» – книгою. Однак М. Маліженівський свідчив, що закритої книги, яку ми бачимо на шаті й численних списках цього образу, в оригіналі не було. Живописний образ являв Божественного Немовляту зі згорнутою хартією в лівій руці (див. Додаток). Власне, оригінальний образ був іконографічним ізводом Ченстоховської Богородиці. Легенди навколо списків «Чорної Мадонни» (Богоматері Любецької, Новодворської, Руднянської, Мохнатинської, Дубовицької, Домницької, Озерянської та ін.⁵¹) часто сходять до того ж самого прототипу. Тому маємо зупинитися на цьому хрестоматійному зразку.

За найбільш ранньою згадкою у наративі XV ст., Богородиця Ченстоховська віднесена до творів євангеліста Луки. Близько 1433 р. у Кракові малярі-поновлювачі ікони після пошкодження її грабіжниками-іконоборцями фактично знищили первісний фарбовий шар. Це сталося не тільки через брак навичок, але й через специфічне розуміння реліквії, якою більше вважали основу: дошки – за переказом, стільницю з дому Святої Родина у Єрусалимі, яку в IV ст. св. Олена привезла до Константинополя⁵². Існує легенда, що ікона потрапила в Київ завдяки грецькій царівні Анні – сестрі імператорів Василя і Костянтина, після династичного шлюбу із князем Володимиром Святославичем (іноді навіть конкретизують її локацію храмом Богородиці Десятинної). У XIII ст. образ став власністю князя Лева Даниловича, якого у середньовічній Європі вважали легітимним спадкоємцем короля Русі Данила Романовича (представника старшої гілки Мономаховичів, який правив у галицько-волинських землях до 1264 р.). Наприкінці XIII ст., за Лева Даниловича, до складу Галицько-Волинської держави був включений Київ⁵³. За найпоширенішою версією, чудотворна ікона була вивезена князем на Галичину заради порятунку від золотоординців. Легенду нічим підкріпити, а Лев Данилович конкурував із багатьма претендентами на київсько-переяславські землі. Вивезення «щита Паллади» із земель, що потребували особливого захисту, суперечить логіці, але в оповідях про чудотворні святині раціональне й ірраціональне щільно переплетено. Ця ж ікона, за поетичним переказом, зіграла роль захисниці Белзького замку⁵⁴. Зустрічається й варіація безпосереднього отримання святині Левом Даниловичем на теренах Римської імперії (у Візантії)⁵⁵. З огляду на геополітичну ситуацію, припущення досить логічне. Розміщена у Белзькому замку львівських князів ікона отримала за цим топонімом відповідну назву. Майже через століття по тому, під час династичної боротьби за галицько-волинську спадщину, Белзька ікона Богородиці була вивезена палатином Угорського королівства, онуком короля Данила Романовича, князем Владиславом Опольським, титулованим «Рускою землѣ господарем и дѣдичем», який у 1378 р. фактично утратив тут владу⁵⁶ (так

⁵¹ Злотникова І. В. Иконография Ченстоховской иконы Божией Матери... С. 71–77; Ременяка О. Иконы Богородиці Ченстоховської та Холмської як свідчення культурної спільності Польщі та України. Мистецтвознавство України. 2017. Вип. 17. С. 190–194.

⁵² Janusz Pasierb, ks. Matka Boska Częstochowska...; Ременяка О. Иконы Богородиці Ченстоховської... С. 191–192.

⁵³ Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 158–160; Його ж. Лев Данилович: «князь думен и хоробор на рати» чи «безчесний князь»? Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 12–13. С. 154, 158, 164–165, 168, 169, 174, 179, 182, 186–188. Спогад про належність Києва до корони князів галицьких, хоча й із похибками, містить також «Описание града Киева в 1753 году в Печерской Лавре сочиненное». Див.: Боряк Г., Яковенко Н. Маловідоме джерело... С. 45.

⁵⁴ Плюханова М. Б. «Кипїние свѣта»: Русские Одигітрии в литургической поэзии и в истории. Санкт-Петербург, 2016. С. 9; Ременяка О. Иконы Богородиці Ченстоховської... С. 190.

⁵⁵ Niedźwiedz A. Obraz i postać... S. 54, Tabela I.

⁵⁶ Войтович Л. Князь Лев Данилович – полководець і політик. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2006–2007. № 15. С. 123; Його ж. Угорщина і Польща в боротьбі за спадщину Романовичів: витоки, події, наслідки. Українсько-угорські етюди. Львів, 2019. Вип. 3. / За ред. Л. В. Войтовича. С. 238, 248, 273; Janusz Pasierb, ks. Matka Boska Częstochowska...

само, як попереднє переміщення, і це найчастіше пов'язують із насуванням золотоординського війська з фіксацією одночасно захисної функції ікони⁵⁷). Близько 1382 р. з ченцями Ордену св. Павла Пустельника (Паулінів) чудотворний образ потрапив до Ченстохови, на Ясну Гору⁵⁸, де вшанування й безпекові заходи з його збереження досягли апогею. У 1656 р. король Ян II Казимир Ваза проголосив Богородицю Ченстоховську «Królowej Polski i Polaków», однак майже всі дослідники так чи інакше підкреслюють міжнародний характер її культури⁵⁹. Важливо зважити на слід від удару іконоборців по лику чудотворного образу у 1430 р., який після поновлення (фактично переписування ікони) відтворили малярі⁶⁰. З огляду на те, що Ченстоховська Богородиця стала прообразом Руднянської та інших ушлюблених ікон, ця деталь час від часу повторювалась іконописцями і граверами останніх. На жаль, аналіз джерел та історіографії питання показав, що ця ознака дуже відносно може орієнтувати щодо датування ікон. Вона зберігалась у найраніших іконографічних ізводах, потім могла ігноруватися поновлювачами, але знов інколи з'являлась у пізніх списках, за спостереженням К. Карпинського⁶¹. І. Злотникова, коментуючи агіографічні оповідання про створення митрополитом Петром (+1326) Новодворського (Суразького) образу, вказує на підписану латиною гравюру 1680 р., яка повторює рану на щоці Богородиці цього ізводу – отже, список не міг з'явитися раніше XV ст. (коли образ Богородиці у Ченстохові зазнав таких пошкоджень)⁶². Однак у подальшому спостерігаємо ігнорування цієї деталі у православних колах, що дозволило ув'язати появу ікони Богородиці Новодворської з ім'ям київського митрополита, який переніс кафедру до Москви.

У краєзнавчих публікаціях XIX ст. зустрічається твердження (наприклад, автора під криптонімом П. С.), що мохнатинська ікона була оригінальною чудотворною з Рудні⁶³. Більш обережно, як народний переказ, це ж саме подає Філарет (Гумілевський)⁶⁴. У 1907 р. К. Карпинський висловив припущення (якому суперечить перебіг подій), що Мохнатинська Богородиця могла бути тим самим списком, який зробили за розпорядженням Димитрія Туптала⁶⁵. І як ми неодноразово стикалися у своїх студіях, цього припущення виявилось достатньо для повторення його надалі як дійсного факту⁶⁶. Із такою ж долею вірогідності з ім'ям святителя можна пов'язати список із Флорівського монастиря, що зберігся в колекції НЗКПЛ, який потребує в такому разі поглибленого техніко-технологічного обстеження для уточнення датування. Адже у «Діаріуші» зазначено, що копію о. Димитрій замовляв для себе. У монастирях, де мешкав святитель, не залишилось ікони, яка б за всіма параметрами відповідала Руднянському оригіналу, як не зафіксовано його й у списку речей, що залишилися після його смерті⁶⁷. «Точний знімок» засвідченої чудотворної ікони мав бути представлений митрополиту, гетьману та, можливо, не лише особам найвищого рангу. Більш-менш вірогідних припущень, як список свт. Димитрія міг потрапити до флорівських черниць, достатньо, однак, на жаль, немає прямих свідчень, тому зупинятися на них немає сенсу. Щодо Мохнатинського об-

⁵⁷ Niedźwiedz A. *Obraz i postać...* S. 70–71, Tabela I; Плюханова М. Б. «Кипїтніе свѣта»... С. 9, 23.

⁵⁸ Niedźwiedz A. *Obraz i postać...* S. 62; Плюханова М. Б. «Кипїтніе свѣта»... С. 18.

⁵⁹ Janusz Pasierb, ks. *Matka Boska Częstochowska...*

⁶⁰ Niedźwiedz A. *Obraz i postać...* S. 34, 36, 56–57.

⁶¹ Карпинский К., свящ. *О Руденской чудотворной иконе...* № 3. С. 85–86.

⁶² Злотникова И. В. *Новодворская икона Божией Матери*. Православная энциклопедия. Москва, 2018. Т. LI. С. 585586.

⁶³ П. С. *Сказание о местнотимой иконе Богоматери Мохнатинской...* № 2. С. 54.

⁶⁴ Филарет (Гумилевский). *Историко-статистическое описание Черниговской епархии...* Кн. 5. С. 107.

⁶⁵ Карпинский К., свящ. *О Руденской чудотворной иконе...* № 6. С. 221–222.

⁶⁶ Ласкаревська Т. *Втрачена пам'ятка української культури (Києво-Вознесенський монастир XVII–XVIII ст. у Печерському містечку)*. Художня культура. Актуальні проблеми. Науковий вісник. Ін-т проблем сучасн. мист-ва: НАМ України. Київ, 2007. Вип. 4. С. 678.

⁶⁷ Карпинский К., свящ. *О Руденской чудотворной иконе...* № 6. С. 222.

разу – він для нас є важливим з точки зору найбільшої подібності до Руднянського. В усних переказах чудотворний образ з Рудні перетворився на ахейропоетос: ікона начебто «явилася» в заболоченій місцевості, в урочищі Гатки у версті від Редьківки, де поставили каплицю, до якої потім час від часу її носили на молебні; далі – «сама» перемістилася у с. Мохнатин, у стару руднянську Покровську церкву⁶⁸. Написи ж на мохнатинській іконі свідчили про те, що то був ізвод Богородиці Руднянської, а не вона сама (зверху слова – «Истинное подобіе и мѣра икони Пресвятой Богородици в Руднѣ»; по боках – «И слово плоть бысть и вселися въ ны. Іоан. гл. а ст. ді»; знизу – «Идѣже творящеса желѣзо отъ блата: / Тамѣ Дѣва вселися дражайшая злата: / Да людіе жестокіе нрави смягчаютъ: / ...аютъ». Частина рядка знизу була стерта). Як зазначав ще К. Карпинський, цього вірша на Руднянській іконі не було, чим вона відрізнялася від мохнатинського списку. Пам'ятка ця так само зникла, як і її зразок⁶⁹.

Пошуки неземної сили захисту за часів безперервних війн на теренах України другої половини XVII ст. метафорично призвели до повернення Ченстоховської (Белзької) Одигітрії в образі чудотворної Руднянської Богоматері. Значення Богородиці – «чудесної боронительки» від ворожої навали завдяки образу Богородиці час від часу актуалізувалося. Погляд на Ченстоховську Богородицю з такого ракурсу вбачають і в історії Белзького замку, який за допомогою ікони бажав захистити князь Лев Данилович⁷⁰. В епоху романтизму цю ж ікону, тоді вже ясногорську Діву Марію, називали «патронкою польського вигнання», покровителькою біженців, у III Речі Посполитій стали шанувати ще й як захисницю Незалежності⁷¹. Виправданість паралелей її культу із культом Богородиці Руднянської підтверджується і в традиціях вшанування, і в іконографічних деталях – щоправда, поновлення й списки, виконані за новими стилістичними уподобаннями, часто їх не враховують. Стикаємось і з переспівами сюжетів про образ Ченстоховської Богородиці у переказах про побутування її списків. Наприклад, у рукописній збірці Ф. А. Толстого (нині – колекція РНБ, м. Санкт-Петербург) один із документів засвідчив, що «Богоматір Ратьковська» із с. Рудні – володіння Леонтія Полуботка, «уранена въ лице бичем отъ еретиковъ»⁷² (історія нападу іконоборців на Богоматір Ченстоховську 1430 р., який залишив «шрами» на лику ясногорської святині, відбилась у всіх історичних оповідах про неї). К. Карпинський у праці 1907 р. ділиться спостереженням про наявність на «сучасних» йому копіях Руднянської Богородиці двох поздовжніх, зверху донизу, «шрамів», але відсутність таких на самій чудотворній іконі. Він слушно пов'язав останнє із поновленнями. Одночасно зовсім не розглянув повторення «шрамів» за іконографічним протографом самої Руднянської ікони – тобто, за Ченстоховським образом, а вигадав новий сюжет про «поруганіє» ікони «фанатиками папізма», що видає в авторі носія російсько-імперських штампів. Запропонував версію утаємниченого перенесення о. Василієм образу з Рудні вночі в більш безпечне місце біля Печерської лаври через побоювання повторного нападу ще більш озлоблених «еретиків»⁷³.

Через відсутність «книги запису чудес» по молитві перед іконою Богородиці Руднянської ми можемо проводити паралелі щодо її соціально-релігійних функцій за іконографічним протографом та іншими списками. Та, перш за все, скористає-

⁶⁸ Там же. № 6. С 221; *Филарет (Гумилевский)*. Историко-статистическое описание Черниговской епархии... Кн. 5. С 106–107.

⁶⁹ *Карпинский К., свящ.* О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 88–89; № 6. С 221.

⁷⁰ *Niedźwiedz A.* Obraz i postać... S. 131–134.

⁷¹ *Janusz Pasierb, ks.* Matka Boska Częstochowska...

⁷² *Карпинский К., свящ.* О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 85.

⁷³ *Карпинский К. свящ.* О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 86; *Золотникова И. В.* Мохнатинская икона Божией Матери... С. 517.

мося прямими даними, як-то вірш, присвячений чудотворному образу, дві строфи якого зазвичай цитують у картушах знизу ікон. М. Федотова пише про два відомі списки цього вірша – у колекції рукописів Ростовського музею (РМЗ, № 828, арк. 137) і в Російській державній бібліотеці («РГБ, ф. 394 (собр. А. И. Хлудова)», № 25, арк. 676 зв.)⁷⁴. Перший документ датовано 1790-ми роками – тобто це пізня збірка творів святителя Ростовського з короткими коментарями укладача, який припустив написання вірша на початку січня 1689 г., коли Димитрій Туптало був у Рудні, щоб поклонитися образу⁷⁵. Другий (за старим шифром № 24, 1803 р.) має так само, як перший, заголовок: «*На ѡбразъ пресѣтыя бѣды рѹдницкой*». Припущень про датування тут немає. Перший документ переписано разом із коментарями упорядника з рукопису збірки А. О. Титова (РНБ)⁷⁶, якою користувався й І. А. Шляпкін. На це вказують такі ж самі коментарі у його примітці: «Въ январѣ же 1689 года Димитрій вѣроятно изъ Кіева ѣздилъ въ м. Рудню (въ 60 верстахъ отъ Чернигова) на поклоненіе иконѣ Божіей Матери и вѣроятно тогда же написалъ слѣдующіе стихи: / *На образъ Богородицѣ Рудницкія...*»⁷⁷. Важливо звернути увагу на озвучені у повній версії вірша очікування вірян від паломництва до ікони. За опублікованою А. А. Крумінгом найранішою версією (за змістом цей текст абсолютно ідентичний пізньому – з колекції О. І. Хлудова), Богородиця Руднянська давала таку духовну допомогу: «Идеже творяшеса железо от блата. / тамо Дева вселися дражайшая злата. / да людем жестокие нравы умягчает. / и железные к Богу сердца обращает [...] / Обуреваемым Ты пристанище Мати: / Ты не гнушаешися больных посещати. / Ты и мои немощи покрывати веси. / Тобою прогонятся и страсти и беси.»⁷⁸. За прикладом різних проявів шанування Ченстоховської Богородиці (послугуємося тут твором Януша Пасерба⁷⁹), можемо трактувати вірш до руднянського образу ще й як особистий уклад автора – своєрідний «вотив». Водночас, використання вірша у списках Богородиці Руднянської, на думку мистецтвознавиці І. Л. Бусевої-Давидової, знаменувало появу нового варіанту іконографії Ченстоховської ікони з акцентом на духовній ролі образу як «пом'якшення злих сердець»⁸⁰.

У ще одному цінному джерелі – написі на гравюрі 1711 р. Г. П. Тепчегорського, що був відтворений І. В. Злотниковою за рукописом 1714–1715 рр. із зібрання Наукової бібліотеки МДУ (№ 10536-22-71.573, арк. 75 зв.), також зафіксовано соціальні функції уславленої ікони: «Изображение образа Чудотворнаго Пресвятыя Бѣды Руденской яже мнози слепыя хромыя прокаженныи всякими недугами одержими получиша исцеление»⁸¹.

Здається, що на сьогодні це вичерпна інформація про роль ікони Богоматері Руднянської у релігійному житті України. Спроби К. Карпинського на межі ХІХ–ХХ ст. знайти в архіві Редьківської Миколаївської церкви якісь свідчення про час перебування чудотворної ікони на Чернігівщині не увінчалися успіхом. Однак, за його виразом, серед старого «мотлоху» він виявив дві цікаві привіски (вотиви) до ікони Руднянської, надані богомольцями. Це були срібні пластини на ланцюжках розміром 3×31/2 вершки (13,3×15,56 см). На опуклому боці вони мали тонкої роботи викарбуване зображення Руднянської Богородиці, близьке до оригіналу; по кутах поля – херувимів та квіткового орнаменту. На бічних полях однієї з привісок було зображено: праворуч – ангела у повний зріст, який підтримував однією рукою чоловіка в молитовній позі (поруч літера «д»), другою вказував на об-

⁷⁴ Федотова М. А. О неизданных сочинениях святителя Димитрия Ростовского: к постановке проблемы. Вестник ПСТГУ. 2014. Вып. II. С. 61.

⁷⁵ Круминг А. А. Сборник произведений святого Димитрия... С. 78.

⁷⁶ М. А. Федотова пише, що їй не вдалося знайти цього рукопису засновника Ростовського історичного музею А. О. Титова. Див.: Федотова М. А. О неизданных сочинениях... С. 61.

⁷⁷ Шляпкин И. А. Св. Димитрий Ростовский и его время... С. 190, прим. 3.

⁷⁸ Круминг А. А. Сборник произведений святого Димитрия... С. 78.

⁷⁹ Janusz Pasierb, ks. Na początku była kultura. Katowice, 2013.

⁸⁰ Злотникова И. В. Иконография Ченстоховской иконы Божией Матери... С. 73.

⁸¹ Злотникова И. В. Мохнатинская икона Божией Матери... С. 518.

раз Богородиці з Немовлям; ліворуч – св. апостола Філіпа; знизу образу містився напис – «Поклоняюся образу твоєму пречистая дѣво: рабѣ твой філіпъ: отъ болесыти главы своей и сердца: приими от мене грѣшного сей убоги подарокъ: в честь і славу и во съпасеніе души моей». На іншій привісці було вибито (або гравійовано) римований текст: «приими даръ прыносимы» тебѣ Дѣво Мати / од бѣдѣ скорбей напасте «рачѣ насѣ заступати»⁸².

Шита риза руднянської чудотворної ікони, відома нам за знімком кінця XIX ст., відтворює принцип коштовного оздоблення Ченстоховської ікони Богоматері, тому приділимо трохи уваги існуючим описам її шат у польській літературі. Представники всіх соціальних верств несли до цієї святині вотиви, значна частина яких прикрашала змінні «наряди» – ризи ікони. Одна з найвражаючих майстерним виконанням «сукенка» шита бісером – основною прикрасою жіночого національного костюму. Найбагатша – так звана «діамантова» шата Богородиці Ченстоховської, оздоблена клейнодами з коштовним камінням та емалями – справжніми шедеврами золотарства, сєє смарагдами, перлами, рубінами й діамантами. Збережена в Польщі традиція сприяла появі у XX ст. нової дивовижної шати, яка була зібрана із коштовних вотивів ще XVII–XVIII ст., сотень обручок – пожертв подружніх пар, що дало їй назву «сукні вірності»⁸³. На фоторепродукції чудотворної Богородиці Руднянської у шитій ризи, ймовірно, межі XVII – початку XVIII ст., можна роздивитись чимало вотивів пізнішого часу. Найбільше впадають в око такі: коштовна прикраса (вірогідно XIX ст.) у вигляді другої корони та кольє, які прикріплені над німбом Богородиці, жіночі брошки, персні.

Хронологічна послідовність появи іконографічних ізводів Богородиці Ченстоховської на Чернігівщині, де з'явився образ Богоматері Руднянської, достатньо впевнено вказує на місцеві зразки, якими міг скористатися маляр, а саме: на Любецьку і Новодворську ікони Божої Матері. Перша, за митрополита Сильвестра Косова, у 1647 р., вже визнана чудотворною, була принесена до Києва і поставлена у кафедральній Софійській церкві. Цікаво, що на її кіоті були й вірші, присвячені образу Богородиці, але не ті, що супроводжують списки образу Руднянського⁸⁴. Новодворська ікона, за переказом, перенесена з Волині у Єлецький монастир м. Чернігова близько 1596 р. 1677 р. хресною ходою, у якій брав участь св. Димитрій Туптало, її перенесли зі старої церкви у нову. У 1720 р. ця ікона була забрана у м. Сураж Брянської обл., де вона отримала назву Суразької Новодворької (або Суразької). Келійний список Новодворької ікони мав архієпископ Чернігівський Лазар Баранович. Близько 1687 р. він благословив цією іконою ієромонаха Іону Болховського на заснування Кам'янського Успенського монастиря на р. Снов, побудованого коштом гетьмана Івана Мазепи⁸⁵. Історія цих списків щільно переплетена, й на перспективу залишається завдання перехресної перевірки джерел та історіографії щодо них⁸⁶.

Разом зі встановленням послідовності появи іконографічних ізводів Богородиці Ченстоховської на теренах України та їхньої розповсюженості, зусилля науковців-музейників можуть принести вагомий результат в разі акумулювання у єдиній базі інформації про списки руднянської Богородиці в сучасних колекціях з додаванням свідчень про такі, що проходили за архівною документацією з топографічною назвою, але пізніше її втрачали і зараз можуть бути не визначені як «руднянські».

⁸² Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 5. С. 182.

⁸³ Злотникова И. В. Иконография Ченстоховской иконы Божией Матери... С. 73.

⁸⁴ Сінкевич Н. О. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. Київ, 2011; Злотникова И. В. Любечская икона Божией Матери. Православная энциклопедия. Москва, 2016. Т. XLII. С. 37–40.

⁸⁵ Злотникова И. В. Новодворская икона Божией Матери... С. 585–587.

⁸⁶ До цього спонукає, зокрема інтерпретація запису свт. Димитрія у «Діаріуші» за 1689 р. Л. С. Міляєвою, яка пов'язала його з відвідинами Богородиці Любецької, а не новоуславленого руднянського списку. Див.: Міляева Л. Чудотворні ікони Богородиці в Києві XVII століття та образ Любецької Богоматері пензля Івана Щирського. Записки товариства імені Шевченка. Львів, 1994. Т. ССXXXVII: Праці Секції мистецтвознавства. С. 130–131.

«Точний знімок» з чудотворного образу, за свідченням М. Маліженовського і записом у щоденнику свт. Димитрія, мав бути майже копією зразка. Припускаємо, що за кілька днів, наданих на виконання роботи у 1689 р. (див. вище уривок з «Діаріушу»), малярю не вдалося ретельно виписати деталі, то ж від самого початку список у загальних рисах передавав композицію та іконографію образу. Втім, уже те, що копія була зроблена на замовлення св. Димитрія Туптала, від початку надало їй особливого значення. Тому так спокушає ідея пов'язати із цим «точним знімком» ту чи іншу ікону. Адже «Духовна грамота» 1707 р. – тестамент святителя, укладений за два роки і сім місяців до його смерті, вказує на те, що він розпорядився набутими скарбами ще за життя на користь монастирів, де служив і де «Богъ повелѣ»⁸⁷. З цього видно, що замовлену копію ікони Богородиці Руднянської він, скоріш за все, подарував.

У Ростові, де поховано свт. Димитрія, ікона Богородиці Руднянська має суттєво менший розмір (31×24,5 см), ніж оригінал, до того ж на її полях зображено свв. Досифея й Іакова та є напис, датований другою пол. XIX ст.⁸⁸ Натомість список чудотворної ікони, що містився разом із нею в тому ж кіоті Вознесенської церкви Києво-Флорівського монастиря і був одного з нею розміру, очевидно, мав неординарне походження. Але в документах воно не зафіксовано, і нам залишається лише прискіпливе та уважне вивчення збережених у колекції НЗКПЛ ікони і срібної визолоченої шати до неї. Остання, за зовнішніми ознаками, точно вказує на її місце у храмі, а саме – поруч із чудотворною Богородицею Руднянською.

III. ЗАУВАГИ ДО АТРИБУЦІЇ

В атрибуції Богородиці Руднянської загально погоджено її визнання списком ікони Ченстоховської, зі спільною іконографією у межах канонічного образу (протографу), з допустимим у таких випадках відхиленням від оригіналу, бо основним призначенням є передача духовного змісту.

Коли припустити, що в якомусь із фондосховищ України або за її межами ікона Богородиці Руднянської все ж таки збереглася, то, очевидно, з неї було знято коштовну ризу. Враховуючи стилістичні зміни під час поновлення ликів Богородиці і Немовляти, а також закритий середник ікони на фототипії кінця XIX ст. (ми не бачимо, які там німби, корони, одяг і атрибут у Христа Немовляти), особливо цінними для нас стають свідчення, що надав М. Маліженовський⁸⁹. Вони примушують уважніше порівняти описи із зображенням, яке презентував Ф. Маніковський. У статті вперше публікуємо репродукцію фотознімку чудотворної ікони Руднянської майстерні С. Кульженка з фондів НЗКПЛ (КПЛ-Ф-6069), де є зображення металевої рами з написом, що відсутня на репродукції фототипії у книзі Ф. Маніковського.

Без окремих пояснень М. Маліженовський описує чудотворну ікону без шати. Можливо, йому, разом із проф. М. Петровим, пощастило побачити її перед останнім поновленням, яке суттєво змінило лики. Після того жодний зі збережених списків не має вигляд «точного знімку» чудотворного образу Руднянського, який ми бачимо на фототипії кін. XIX ст. (хіба що мало місце ретушування репродукції художниками фотомайстерні С. Кульженка). Без ризи, матеріальна цінність якої була очевидною, образ, скоріш за все, записали би в інвентарну книгу як «ікону Бо-

⁸⁷ Духовная грамота Святого Димитрия Митрополита. Сочинения св. Димитрия митрополита Ростовского. Том первый. Москва, 1839. С. 35, 47–48; Шляткин И. А. Св. Димитрий Ростовский и его время... С. 410–411.

⁸⁸ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе Божией Матери и о Мохнатинском местно чтимом списке ее. Черниговские епархиальные известия. 1907. Приб. № 6. С. 222.

⁸⁹ Публікація 1895 р. дисертаційної праці М. Маліженовського має значні скорочення порівняно із рукописом і позбавлена ілюстративного матеріалу. Але у перевиданні 2010 р. відсутні фрагменти були внесені у додатки. Крім того, робота М. Маліженовського, що не мала ілюстрацій, була доповнена трьома блоками зображувальних джерел, прокоментованих упорядницею, у т.ч. репродукцією фототипії кін. XIX ст. Богородиці Руднянської з книги Ф. Маніковського. Див.: *Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь...* Л. 18.

гоматері» або «Богородиця з Немовлям», як це сталося з його іконографічним списком (КПЛ Ж 2358)⁹⁰, і очікувати уточнювальних дописів у такому разі не доводитьсь – хіба що десь трапляється відмітка про походження з Флорівського монастиря.

Важливість деталізації предмета для продовження студій і пошуку слідів зниклої ікони спонукає нас до точного відтворення описів мовою оригіналу за правилами історичної публікації пізніх джерел (кінця XVII ст. і далі), які, для зручного порівняння, зведено у таблицю-додаток. Збережено оригінальну пунктуацію для запобігання хибній інтерпретації, зливе та роздільне написання слів приведено у відповідність до сучасних правил правопису там, де це необхідно для розуміння змісту. Чудотворну ікону Руднянської Богородиці у додатку позначено «I», її «точний знімок» зі спільного кіоту – «II», чим будемо користуватися й далі по тексті.

Ікони I і II, за джерелами другої половини XVIII – початку XIX ст., розміщувались у спільному кіоті, у головній Вознесенській церкві Флорівського монастиря – у її західній частині, біля арки праворуч від входу. Ікона I була над її списком (II). За Ф. Маніковським не зовсім зрозуміло, яку саме з двох ікон на зиму залишали у холодній Вознесенській церкві (побудованій у 1722–1732 рр.), а яку переносили у теплу Казанську (1841–1844 рр.), тому К. Карпинський, з посиланням на нього, написав, що зверху містився список⁹¹. Однак М. Маліженовський уточнив, що зверху був саме чудотворний образ і він залишався непорушним (див. Додаток). На нашу думку, зимівля у холодній церкві негативно відбивалася на стані живопису й шитої ризи і тягнула за собою «екстремальні» поновлення. Не виключено навіть і такі, з якими стикнулись у 2019 р. реставратори ікони Богоматері Чернівецької (ще однієї репліки Богородиці Ченстоховської): «...центральна частина ікони, власне саме зображення Божої Матері було окремо наклеєне» – засвідчила львівська художниця-реставраторка Ірина Гірна. Щонайменш три переписування призвели до того, що ікону можна було датувати кінцем XVIII – початком XX ст. Після рентгенографічного дослідження почалася копітка робота зі зняття верхніх записів, і відкрився живопис другої половини XVII ст. – значно ближчий до іконографічного протографу⁹².

Серед виявлених на сьогодні описів ікон Богородиці Руднянської I і II, а також їхніх окладів за часів перебування у Флорівському монастирі, найбільш раннім є документ зі збірки ЦДІАК України 1772 р.⁹³. У ньому, на відміну від більш пізніх монастирських інвентарів, описано три ікони Богородиці в одному кіоті: маленька у срібній шаті (очевидно, також список Руднянської Богородиці) був між більшими I і II (див. Додаток). На жаль, вивченню генези кіотів та особливостям розташування в них ікон приділяється менше уваги, ніж іконостасам. Очевидно, кілька ікон в одному кіоті можуть вказувати на більш ранню традицію в церковній культурі України. Адже ближче до XX ст. у київських храмах стає звичним бачити у зазвичай дерев'яному кіоті одну ікону. На особливу складність ідентифікації храмових ікон XVIII ст., що містились у кіотах, звертала увагу реставраторка живопису НЗКПЛ Ганна Марченко⁹⁴.

Описи двох ікон Руднянської Богородиці в одному кіоті за монастирськими інвентарями 1829 і 1843 рр. зроблені за одним зразком і вкрай лаконічні. Ікони зазначено в порядку знизу (II) до верху (I). За змістом можна зрозуміти, що й копію Богоматері Руднянської, подібно до оригіналу, визнали чудотворною⁹⁵. Про це свідчить і опис 1772 р. (див. Додаток).

⁹⁰ Зайцева В. О. Дослідження ікони XVIII століття «Богоматір з Немовлям»... С. 151.

⁹¹ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 88 прим.

⁹² Гірна І. Реставрація Чудотворної ікони Матері Божої Чернівецької. URL: <http://pilgrimage.in.ua/rus-restavratiya-chudotvornoji-ikonu-chemivetskoji-bozhhoji-materi/> (дата звернення: 22.11.2022).

⁹³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 223. Спр. 218. Арк. 7зв.

⁹⁴ Марченко Г. А. Уточнення походження та атрибуція ряду ікон з вітварних частин Успенського собору Києво-Печерської лаври в колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Могилянські читання 2018. Дослідження сакральних пам'яток України. Зб. наук. праць. Київ, 2018. С. 152–158.

⁹⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 223. Спр. 218, 1829. Арк. 7зв.; Там же. Ф. 167. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 5зв.

На чільному боці полотна, що збережено у колекції НЗКПЛ (КПЛ-Ж-2358) – припустимо іконі І з описаних у документах і літературі кінця XVIII–XIX ст., немає епіграфічних підказок. Це не дивно, якщо вона є «точним знімком» або списком зі «знімку», який сходить до часів св. Димитрія Туптала. Адже ані на оригіналі руднянського образу, ані на ізводі, що замовив святитель у 1689 р., не було римованого супроводження. Вірші, якщо й прийняти поширену версію про написання його свт. Димитрієм у рік паломництва до чудотворної ікони, став використовуватись у написах на списках Богородиці Руднянської лише згодом – вважаємо, не раніше XVIII ст.

Завдяки збереженим зображенням І, зниклого образу, маємо змогу прокоментувати писемні джерела і дещо доповнити описи. У них згадане дорогоцінне каміння, що прикрашає ризу, але про інші елементи оздоби відомості відсутні. Можна припускати виконання ризи, що унізана перлами, із включенням коштовних прикрас майстринями Києво-Печерського Вознесенського монастиря наприкінці XVII – на початку XVIII ст. на підставі порівняння зі збереженими пам'ятками цього часу⁹⁶. Гло ризи суцільно зашите бісером темного кольору гранчастої форми (імовірно, саме цей матеріал був помилково названий в описі Маліженовського «червоними перлами» – див. Додаток). На гладких круглих вінцях контурно (у техніці плоского карбування) виділені хвилясті промені і корони. Корони закритого типу, у вигляді діадем, за формою наближені до так званої Владиславової корони (koron władysławowskich), що традиційно зображено на списках і гравюрах Богородиці Ченстоховської з XVII ст.⁹⁷ У їх центрі – монограми Богородиці й Христа у сьйві. Нижче ликів розташовано цати у формі півмісяця, обведені низками перлів. На вінцях і цатах, прикрашених квітковим декором, проглядають залишки кольорових емалей. Контури корон обведені зернятками білої емалі (імітація перлин).

Прикраси XVII – початку XX ст. (дробниці, наперсні й натільні хрести, каблучки, коштовне каміння та елементи жіночих прикрас), укріплені на окладі, – свідчення кількох століть шанування ікони. Зазначимо, що докладний опис у Маліженовського в цілому співпадає з фотозображенням, за винятком деяких незначних переміщень коштовного каміння і доданих наперсних хрестів та ювелірної прикраси з прозорим камінням над вінцем. Щодо двох хрестів на ланцюжках, цінне свідчення залишив Ф. Маніковський: це наперсні хрести – «прикладі» або «привіски» протоієрея Іоакима Ігнатовича (+1881) і флорівської ігумені Парфенії (Адабаш) (+1881)⁹⁸.

Отже, характер шиття ризи, до якої включені ювелірні вироби XVII ст., техніка виконання металевих вінців і цат дозволяють припускати датування вбрання кінцем XVII – початком XVIII ст. Частина прикрас, включно з бісерним глом, було додано пізніше.

1817 р., у зв'язку з оздоблювальними роботами у храмі, до обох ікон були виготовлені срібні з позолотою гладкі обрами⁹⁹. На нижній планці рами чудотворної ікони (І) нанесено напис: «Благословением высокопреосвященнейшаго митрополита Серапиона 1817 года 1(?) сеньтября обложены серебром поля и вызолочены на обеих иконах рудинской Божией матери 10 пробы весу 7 фунтов. при госпоже игуменнии Смарагде Евгениевне Норовой» (рис. 3).

На те, що М. Маліженовський мав змогу побачити ікону з Вознесенського монастиря без шати, вказує, зокрема, його опис декорування одягу і корон Богородиці

⁹⁶ Збережені гапти Вознесенського і Флорівського монастирів у колекції НЗКПЛ досліджує к.і.н. А. Варивода, котрій щиро дякуємо за підтвердження наших міркувань.

⁹⁷ Smulikowska E. Ozdoby obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej jako zespół zabytkowy. Rocznik Historii Sztuki 1974. T. X. S. 220–221; Niedźwiedz A. Obraz i postać... S. 189–191.

⁹⁸ Маніковський Ф., свящ. Исторически-статистическое описание... С. 23; Маліженовський Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь... С. 177, 304.

⁹⁹ Маліженовський Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь... С. 95, 169.

й Христа золотистими квітами та згадка про сувій у лівій руці Немовляти Христа. Однак це не пояснює зміни письма ликів зображених, кардинально поновлених у любительській манері часів захоплення модерном. За свідченням К. Карпинського, ікона мала значну подібність до образу Богородиці Ченстоховської, що очевидно за списком КПЛ-Ж-2358 з колекції НЗКПЛ. Оскільки за виявленими в процесі цього дослідження документальними свідченнями підтверджено зв'язок означеної ікони із окладом КПЛ-М-10005, який безперечно походить із Флорівського монастиря, зі спільного з чудотворним образом Богородиці Руднянської кіоту, вона має бути «точним знімком» свого іконографічного прототипу.

IV. МУЗЕЙНА ЧАСТИНА ІСТОРІЇ СПИСКУ РУДНЯНСЬКОЇ БОГОРОДИЦІ З ФЛОРІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

Ікона Богородиці «Рудницької» (sic! – за інвентарною книгою надходжень 1920–1930 х рр.) у срібній шаті, 58,1×49 см, надійшла до збірки Лаврського музею з Флорівського монастиря за Актом вилучення 24.03.34 р. (КПЛ-А-ндф-133, арк. 292–292зв., інв. № 40335). Її опис у інвентарній книзі відповідає свідченням М. Маліженовського, а зазначений розмір – розміру чудотворної ікони, за К. Карпінським, у публікації 1907 р. (13 вершків довжини, 101/2 – завширшки, тобто близько 57,8×46,7 см¹⁰⁰). Наприкінці 1930-х рр. ікона зберігалась у колекції музею (КПЛ А-1277. інв. № 3553), згодом була передана разом із іншими цінностями до Держбанку УРСР, звідки повернута у 1947 р. В сучасній обліковій документації, за графами – «де знайдено», «як придбано», «час надходження» музейного предмету церковного походження або немає інформації, або вона вкрай незадовільна для з'ясування провенансу. Зазвичай вказано: «Повернуто з евакуації за актом...», «1947».

Ікона в шаті зберігалась у колекції «Метал» під № КПЛ-М-576, а у 1989 р. твір іконопису був відокремлений від шати і переведений до фонду «Живопис» з інв. № КПЛ-Ж-2358. Того ж року зберігачем фонду «Метал» Оленою Мішньовою була складена інвентарна картка на шату за інв. № КПЛ-М-10005.

Ікону за № КПЛ-Ж-2358 занесено в інвентарну книгу як «Богоматір з немовлям», XVIII ст., написану на полотні у техніці олійного живопису. Розміри зафіксовано за параметрами дошки – 60×49 см. Під час реставрації було з'ясовано менший розмір полотна – 56×46 см. У верхній частині ікони розміщено напис: «И Слово плоть бысть. И вселися въ ны:...»¹⁰¹. Очевидним зразком для цієї ікони типу «Одигітрія» послужив образ Ченстоховської Богородиці. Загальний колорит твору витримано у темних червоно-брунатних кольорах, лик Діви Марії також доволі темний, видовжений, як на списках кінця XVII – початку XVIII ст.¹⁰², на щоці й шії двома рисками позначені сліди ран. У подальшому іконографічні ізводи набували рис, притаманних місцевій традиції – з'являлися більш округлі й менш суворі лики, які можемо бачити, наприклад, на іконі Богородиці з Флорівського монастиря «О всепетая мати» (КПЛ-Ж-1164). Наразі вона датується другою половиною XVIII ст. Слід зазначити, що на нижній крайці цього полотна є пізній напис чорною тушшю – «Рудницкая БМ»¹⁰³. Отже, ікона також чекає на поглиблене дослідження.

У 1999–2012 рр. реставраторами НЗКПЛ здійснювалися рятувальні заходи зі списком ікони Руднянської (КПЛ-Ж-2358), яка перебувала в аварійному стані (реставратори Ю. Вакуленко, В. Зайцева, А. Крестініна). У реставраційній документа-

¹⁰⁰ Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 88, прим.

¹⁰¹ Зайцева В. О. Дослідження ікони XVIII століття «Богоматір з Немовлям»... С. 151.

¹⁰² Ременяка О. Ікони Богородиці Ченстоховської... С. 91.

¹⁰³ НЗКПЛ, архів обліку відділу фондів. Паспорт реставрації пам'ятки історії та культури КПЛ-Ж-1164, №1471, 2012 р., с. 3.

ції, укладеній Вікторією Зайцевою 2007 р., є докладний опис твору і зберігаються фотографії вигляду ікони до реставрації (рис. 4). В інвентарній книзі на момент надходження ікони у реставрацію її стан був зафіксований таким чином: «Икона XVIII в. (?) «Богоматерь с младенцем». Едва различимое полуфигурное изображение <...> На головах короны. Лик Богоматери покрыт слюдой. Оклад от иконы хранится в группе «металл» под № 10005 <...> Значительные пожухлости, коробление холста, повсеместно трещины и мелкие утраты красочного слоя, уплотненное пылевое загрязнение. <...> Холст, масло, на деревянной основе, затянутой лиловым шелком»¹⁰⁴. На шовковій сорочці зі звороту дошки були нанесені інвентарні позначки та напис «Фрол. м-р». У 1999 р. реставратором Ю. Вакуленком ікону на полотні було знято з дерев'яного щита і розтягнуто на робочий підрамник, виконано закріплення фарбового шару, ґрунту, усунуто деформації та очищено зворотний бік полотна від забруднень, лицьовий бік залишено під профілактичною заклеюю. Як зазначила В. Зайцева, «судячи з наявних фотографій, виконаних перед початком першої реставрації, на лику Богородиці був присутній лист слюди, що тримався за допомогою воску по краях»¹⁰⁵. У статті 2009 р. реставраторка виклала результати свого вивчення пам'ятки. За технологічними особливостями В. Зайцева датувала її першою половиною XVIII ст.¹⁰⁶ На жаль, тоді не вдалося отримати рентгенограму, зробити деякі важливі для уточнення датування аналізи й опрацювати старі інвентарні книги.

Шата ікони «Богородиця з Немовлям» (КПЛ-М-10005) (рис. 2, 5), що зберігається у колекції НЗКПЛ, на базі проведеного дослідження, безумовно атрибутується як належна до чудотворного списку ікони «Богородиця Руднянська» з Флорівського монастиря. Додає впевненості у цьому співставлення музейної речі з докладним описом кінця XIX ст., який нам залишив М. Маліженовський (див. Додаток).

Срібна суцільно золочена шата прямокутної форми, розміром 58×49,5×4,5 см, повністю закриває зображення, залишаючи відкритими лики, руки та стопи Христа. Хітон і мафорій Богородиці прикрашені рельєфними вигнутими стеблами з крупними квітками на гладкому тлі, сорочка Христа – дрібними квітами, виконаними у контррельєфі. На правому рамені Марії розміщена крупна зірка, оздоблена дорогоцінним камінням і емаллю. Коштовні прикраси укріплені також до поручів та комірців вбрання й оздоблюють книгу в руці Христа. Фігури обрамлені плетивом рокайльного декору із включенням квіткових елементів по гладкому тлу, у верхніх кутах окладу розташовані картуші, сформовані пишними гребінцями. Акцентують приналежність образу до Флорівського монастиря рельєфні зображення святих мучеників Флора і Лавра, розміщені на накладних фігурних платівках, що гвинтами приєднані до картушів окладу у верхніх кутах шати. По статі святих виступають на тлі умовного пейзажу з храмовими спорудами.

Накладні вінці карбовані променями, що прикрашають смужки стразів. Над головами Богородиці і Христа – дводольні корони закритого типу, увінчані хрестами і оздоблені накладним декором з дорогоцінного каміння, перлів та гілочок, вкритих емаллю. Відомо, що коштовні корони (вартістю 3158 руб. 27 коп.) та інші прикраси до образу були пожертвовані 1809 р. графінею А. Чернишовою (див. Додаток). Вона ж дарувала срібну лампаду із золотим привісом, яка близько століття горіла перед чудотворною іконою Богоматері Руднянської¹⁰⁷.

¹⁰⁴ НЗКПЛ, архів обліку відділу фондів. Паспорт реставрації пам'ятки історії та культури КПЛ-Ж-2358, №1000. 1999–2007 рр. С. 2.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ Зайцева В. О. Дослідження ікони XVIII століття «Богоматір з Немовлям»... С. 151–153.

¹⁰⁷ Маліженовський Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь... С. 110, прим. 170.

На полі шати у нижній частині встановлене клеймо з літерами «КЧ» у прямокутному щитку¹⁰⁸. Під вінцем присутні розрізи металу для кріплення попереднього вінця іншої форми – подвійного округлого зі срібними з позолотою коронами, який було замінено 1809 р у зв'язку з пожертвою відомої благодійниці. На звороті шати до «точного знімку» чудотворної ікони виразно проглядають окреслені канфарником контури первісних корон, які відповідають за формами зображеним на іконі та на ризи І образу. Згідно з описом 1772 р., на шаті фіксуються дві корони Богородиці – срібна та срібна золочена з камінцями (можливо, розміщувались одна над одною, як у Остробрамської ікони Божої Матері). Навколо образу ІІ, за старим описом, були розміщені «срібні штучки» – очевидно, вотивні прикраси.

Стилістичні й художні особливості пам'ятки дозволяють датувати збережену в НЗКПЛ шату початком 1770-х рр., що відповідає документальним свідченням. Оклад виконано на високому художньому рівні, але недостатня чіткість рельєфу позбавляє його виразності, притаманної творам кращих майстрів вказаного періоду.

Проведене 2022 р. дослідження дозволило підтвердити комплектність ікони і шати (КПЛ-Ж-2358 і КПЛ-М-10005), констатувати їхню дотичність до чудотворного образу Богородиці Руднянської з Києво-Вознесенського Флорівського монастиря¹⁰⁹. Висвітлено музейний період історії збережених пам'яток. Вперше здійснено спеціальне дослідження коштовної шати, що вкривала список чудотворної ікони Руднянської, який містився разом із оригіналом у спільному кіоті й так само був визнаний чудотворним. На ризи зафіксовано клеймо з літерами «КЧ», що дає поштовх до розвитку дослідження й уточнення атрибуції. Підтверджено безперечне походження пам'ятки з Флорівського монастиря. Разом з іконою, яка наразі потребує поглибленого техніко-технологічного дослідження для уточнення датування, коштовна шата ніколи не експонувалася. Тим часом, історія й передісторія цих пам'яток українського іконопису й декоративно-ужиткового мистецтва пов'язана із визначними іменами і доленосними подіями у житті України XVII–XVIII ст., які мають бути розкриті музейними засобами.

¹⁰⁸ Клеймо майстра не розшифроване. У колекції НЗКПЛ зберігається ще один твір, позначений тим самим клеймом – срібний золочений дискос (КПЛ-М-5672), вкладений до церкви Святого Духа на Подолі 1787 р.

¹⁰⁹ Щиро дякуємо за сприяння дослідженню колегам – співробітникам НЗКПЛ Ірині Мартинюк, Галині Листопад, Інні Івакіній, Наталії Батенко, Валентині Качан, Ларисі Бех, Вікторії Зайцевій, Ганні Марченко і завідувачці відділу стародавнього мистецтва НХМУ Галині Беліковій.

Додаток

Малиженовский Н. Ф. Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь / Сост. О. Крайняя. Киев : Феникс, 2010. С. 95, 108–109, 169, 184–185, 193.

I «Самая драгоценная святыня Флоровского монастыря есть чудотворный Руднянский образ Божией Матери, помещающийся в киоте, стоящем в средней части Вознесенского храма. Эта святыня принадлежит к числу найдревнейших священных предметов, сохранившихся в монастыре. <...> чудотворная икона Руднянской Божией Матери – южнорусского письма второй половины XVII века. Написана она на холсте, наклеенном на деревянной доске. Мать Божия держит в левой руке Предвечного Младенца, имеющего в левой руке свернутую хартию, а правой благословляющего. Мать Божия и Богомладенец – в коронах и одеждах, украшенных / золотистыми цветами. Вся икона, кроме пречистых ликов и рук Богоматери и Богомладенца, сплошь покрыта ризой из красного жемчуга. Главы Богоматери и Спасителя украшены золотыми венцами [у рукописній дисертації – «серебряными вышашенными»]. Над венцом, находящимся над главой Богоматери, размещены по дугообразной линии семнадцать изумрудов с одним такой же величины бриллиантом на оконечности ее, а верхняя часть венца усеяна сорока шестью крупными бриллиантами, венец же над главою Спасителя унизан сорока одним бриллиантом. Нижняя оконечность венца Богоматери унизана размещенными в два ряда шестнадцатью бриллиантами величиною в горошину. На шее Пресвятой Девы маленький крестик из небольших рубинов; возле крестика, с правой стороны его, в жемчужную ризу вставлен овальной формы красный яхонт, а с левой стороны, несколько ниже, находится друтой крестик, немного больших размеров. Ниже этого крестика помещена большая брошка из бриллиантов, а ниже ее – большой фермуар, в середине которого бриллиант величиною в горошину, а по окружности его – восемь немного меньших размеров бриллиантов; под фермуаром находится овальной же формы изумруд. Над левой рукой Богоматери и Богомладенца находится по восьми раковин, осыпанных мелкими рубинами. По обеим сторонам изображения находятся вверху две звезды, составленные из бриллиантов и других драгоценных камней. Вниз по прямой линии от этих звезд утверждено двадцать золотых перстней, из которых в каждом помещен один из драгоценных камней. Таковы богатые украшения чудотворного Руднянского образа Божией Матери». [У рукописній дисертації уточнення – «В средней части храма, в правой и левой стороне его, у столбов (с западной стороны) находится два вышашенных киота. В правом из них помещается драгоценнейшая святыня Флоровского монастыря – чудотворный образ Руднянской Божией Матери<...>»].

II «В том же киоте, несколько ниже чудотворного образа, находится икона Руднянской же Богоматери, представляющая точный снимок с подлинника [примітки: «Подлинник чудотворного образа утвержден на своем месте неподвижно. Копия же, на осеннее и зимнее время, когда Богослужение в Вознесенской (холодной) церкви приостанавливается, переносится в (теплую) Казанскую церковь»; «Серебряная позлащенная риза и венцы на этой иконе – старинные, по крайней мере, о них упоминается уже в описи 1773 г. Короны же и прочие драгоценные украшения этого образа сооружены в 1809 г. графиней Чернышевой <...>]. Эта икона – южно-русского письма конца / XVII, или самого начала XVIII века – написана на холсте, наклеенном на деревянной доске, и оправлена в серебряную позлащенную ризу. Главы Богоматери и Предвечного Младенца увенчаны коронами, весьма богато украшенными драгоценными камнями [у рукописній дисертації уточнення – «Во Флоровском монастыре имеется древняя и чтимая копия этого [I] образа, летом помещающаяся в этом же киоте – ниже подлинника, а на осеннее и зимнее время, когда богослужение в Вознесенской (холодной) церкви приостанавливается, переносимая в (теплую) Казанскую церковь, тогда как самый подлинник утвержден на своем месте неподвижно. Об этой иконе мы скажем подробнее при описании икон, находящихся в Казанской церкви <...> По правую сторону Царских врат олтаря, посвященного св. мчч. Флору и Лавру [Казанської церкви], находятся иконы: наместная – Спасителя и храмовая – св. Флора и Лавра, обе иконы в серебряных вышашенных ризах; по левую сторону – наместная икона Богоматери, подле которой помещается древний снимок с чудотворного образа Руднянской Божией Матери, находящегося в Вознесенской церкви <...> Икона оправлена в серебряную вышашенную ризу, в верхних углах которой находятся чеканные изображения свв. мучеников Флора и Лавра. Главы Богоматери и Спасителя украшены венцами и коронами. Венцы усыпаны стразами. Вверху короны, украшающей главу Богоматери, находится крестик из 4^х небольших бриллиантов с рубином в центре и голубым яхонтом под низом. Под крестиком – звезда из крупного бриллианта, окруженного 8^ю мелкими бриллиантами. Крестик вместе со звездой, служащей основанием для него, утвержден на сделанной из 8^м рубинов дугообразной пластинке. Последняя соединяет собою расположенные по обеим сторонам короны две большие дуги, составленные – каждая из 57^м небольших бриллиантов. Под пластинкой – между боковыми дугами помещается желтый топаз, осыпанный 4^{мя} крупными и 22^{мя} мелкими бриллиантами. Пониже топаза находится сделанная из мелких рубинов гирлянда, в трех местах – в точках соприкосновения с топазом и с боковыми дугами – сложенная в виде трех бантиков, в центре которых находится по бриллианту.

Посередине боковых дуг помещается в каждой по одному ветвеобразному украшению, составленному из множества мелких бриллиантов, с бриллиантом величиною с горошину в центре. Сами дуги нижними концами своими утверждены на двух горизонтально лежащих в нижней части короны серебряных пластинках, между которыми помещено 19^{мб} крупных жемчужин. 10^{мб} рубинов с каждой боковой стороны соединяют эти две пластинки с третьей, на которой расположено 30^{мб} мелких бриллиантов; между верхней и нижней пластинками находится нить, в центре которой помещается осыпанный 19^о мелкими бриллиантами красный яхонт, а по бокам – 2 крупных овальной формы бриллианта, 4 мелких бриллианта и 8 рубинов. Точно такие же, лишь меньших размеров драгоценные украшения короны, венчающей главу Предвечного Младенца.

Против шеи Богоматери к ризе прикреплена золотая брошка с крупным бриллиантом в середине и 22^{мб} мелкими алмазами вокруг него.

На плече Божией Матери находится звезда, в середине которой – большой красный яхонт, осыпанный 18^о мелкими бриллиантами и окруженный сиянием из 24 небольших бриллиантов. Таковы богатые украшения этой иконы»].

«В 1816 году сделана была новая крыша на Вознесенской церкви <...> С 21 сентября 1817 года до 1 июля следующего года реставрирован был весь иконостас приделов – в честь Вознесения Господня и Собора Пресвятой Богородицы [у рукописній дисертації уточнення – Одновременно с отделкой иконостаса и горнего места, произведенной на счет монастыря, был вызолочен на средства монахини Смарагды Набоковой киот, в котором помещается чудотворный образ Рудинской. Богоматери; самая же икона обложена по краям, вместо прежде бывшей резьбы из дерева, кованным серебром»].

Маниковский Ф., свящ. Исторически-статистическое описание Киево-Флоровского Вознесенского женского монастыря. Киев, 1894. С. 23–24.

П. «В западной части церкви, под хорами, на южной стороне у арки, находится в деревянном с резьбою киоте, вызолоченном под мат, образ Богоматери Рудинской¹⁾, в серебряной вызолоченной ризе, короны на венцах Богоматери и Христа Спасителя усыпаны мелкими брильянтами и другими камнями». ¹⁾ Рудинская икона Богоматери на зимнее время переносится в храм Божией Матери в честь Ея Казанской иконы и устанавливается в иконостасе южного придела Флора и Лавра, рядом с наместною иконою Божией Матери»

И. «В сем же киоте вверху другая икона – Рудинская Богоматери²⁾, вся шитая жемчугом и бисером и украшенная камнями, в окладе по полям серебряном вызолоченном; на Ней и на Спасителе венцы серебряные вызолоченные, украшенные разными камнями. ²⁾ <...> Летопись событий юго-западной России, С. Величко. Киев. 1855 года, т. III, стр. 88. На иконе Рудинской Божией Матери находятся два золотых наперсных креста с цепками, принадлежавшие, 1-й – протоиерею Иоакиму Игнатовичу, 2-й – игумении Парфении, выданные им из кабинета Его Императорского Величества»¹¹⁰.

Опис 1772 р. – ЦДІАК України, ф. 167, оп. 2, спр. 2, арк. 63–63 зв.

П «...19. Икона чудотворная богоматере в шате серебрянной визолоченой / на оной една корона серебрянна визолоченна другая серебрянна визолоченна с камешками / на младенцу корона серебрянна визолоченна / вокруг оной иконы богоматери маленькая серебрянных штучок и некоторых визолоченных пятьдесят // више оной иконы Богоматерь маленькая икона в шате серебрянной с двоима венцами визолоченные / другая Богоматерь [П] боольшая в шате жемчужной из серебром венець золотый / на третьей Богоматере две короны серебрянные визолоченни / Пред оною же иконою лампа серебрянна одна / по сторонам иконы Антония и / Феодосия в серебрянных венцах...»

Ідентичні за змістом описи з фондів ЦДІАК України № 127 («Київська духовна консисторія») і № 167 («Киево-Флорівський Вознесенський жіночий монастир»):

Опис 1829 р. – ЦДІАК України, ф. 127, оп. 223, спр. 218, арк. 7 зв.

Опис 1843 р. – ЦДІАК України, ф. 167, оп. 2, спр. 35, арк. 5 зв.

П «47. У арки по правой стороне Церкви в Киоте образ Чудотворныя Божия Матери рудинския в ризе серебрянной визолоченной, на венцах Божия Матери и Христа Спасителя короны усыпаны бриллиантами и другими камнями.

[П] 48. В сем же киоте вверху Чудотворная же икона рудинския Божия Матери, шитая вся жемчугом и бисером и украшена камнями в окладе по полям серебрянном вызолоченном, на ней и на Спасителе венцы серебрянные вызолоченные, украшены разными камнями»

¹¹⁰ Помилково К. Карпинский, з посиланням на Ф. Маниківського, називає верхній чудотворний образ (П) «списком», який на зимовий час переносять. Порівн.: «Вся икона, кроме пречистих ликов и рук Богоматери и Богомладенца, сплошь покрыта ризою из красного жемчуга; главы украшены золотыми венцами, а по всей ризе разсеяно более 200 драгоценных камней, из коих до 100 крупных бриллиантов и много других золотых украшений. – В этом же киоте вверху находится точный снимок с чудотворного образа, древнего письма, который и переносится, когда богослужение в Вознесенской [холодной] церкви приостанавливается <...> свящ. Маниковский, стр. 23–24». Див. Карпинский К., свящ. О Руденской чудотворной иконе... № 3. С. 88, прим.

Olha KRAINIA,
Ph. D. in History, Lead Research Scientist, The National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra» (Kyiv), Ukraine
olga.krainia@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7293-9872>

Natalia ONOPRIIENKO,
1st cat. Art Restorer, The National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra» (Kyiv), Ukraine
onoprienko_n@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6205-2602>

ICON OF THE MOTHER OF GOD OF RUDNYA AND ITS «EXACT COPY» FROM A COLLECTION OF THE NATIONAL PRERESERVE «KYIV-PECHERSK LAVRA»

ABSTRACT. *The article is dedicated to the famous Ukrainian relic – the miraculous icon of the Mother of God of Rudnya. The icon has been revered as miraculous since the days of Hetman Ivan Mazepa. Its history is closely connected with the convent led by Ivan Mazepa's mother, Hegumenia Maria Magdalena (+1707). The iconographic protograph of this icon is the icon of the Mother of God of Czestochowa. The authors of the article draw attention to the parallels in the cult of these two icons, as well as the social functions they performed. Information about the original icon of the Mother of God of Rudnya disappeared in the first decades of Soviet rule. A promising field in tracing the fate of this icon in the 20th century is a search for information about its lists (copies), similar to the original in size and dating. That is why the authors of the article drew attention to the list of miraculous icons kept in the collection of the National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra». In the 18th – early 20th century, it was in the same icon case as the original in the Church of the Ascension of the Florivsky Monastery. Despite the measures taken by the restorers to preserve and study the icon (KPL-Zh-2358) it was not defined as the list of the miraculous icon of the Mother of God of Rudnya. This artwork of Ukrainian icon painting of the early modern period was not subjected to in-depth technical and technological analysis, and was never exhibited in the preserved precious robe (KPL-M-10005). The above-mentioned list of icon and its robe became the main object of research. The article carefully analyzes the sources and historiography dedicated to the icon of the Mother of God of Rudnya. The authors investigated the provenance of the icon and the robe from the collection of the National Preserve «Kyiv-Pechersk Lavra». They proved their relevance to the miraculous image of the Mother of God of Rudnya. In addition, the article highlights the museum period of the preserved artworks' history and identifies promising research areas. It's emphasized, that the history and pre-history of these Ukrainian iconography and decorative/consumer art relics are connected to the prominent names and fateful events in Ukraine's XVII-XVIII century life, which need to be discovered with the music tools.*

KEYWORDS: *icon of the Mother of God of Rudnya, Czestochowa Mother of God, Ascension Florivsky Monastery, Kyiv-Pechersk Lavra, museum, restoration, robe.*

REFERENCES

1. Alferova, G. V. & Xarlamov, V. A. (1982). *Kiev vo vtoroj polovine XVII veka. Istoriko-arkhitekturnyj ocherk*. Kiev: Naukova dumka. [in Russian].
2. Arendar, Hanna. (2021). *Sribni oklady Yevanhelij XVII–XIX stolit' iz zibrannia Chernihivs'koho istorychnoho muzeiu imeni V. V. Tarnovs'koho* (kataloh). Kyiv: Kyivs'ke tovarystvo Kupola. [in Ukrainian].
3. Boriak, H. V., & Yakovenko, N. M. (1984). Malovidome dzherelo z istorii drevn'oho Kyieva. *Arkhivy Ukrainy*, 5, 42–51. [in Ukrainian].
4. Dehtiar'ov, M., & Krajnia, O. (2011). Florivs'kyj (Voznesens'kyj) zhinochyj monastyr 16–20 st. (arkhit., ist., mistobud.). *Zvid pam'iatok istorii ta kul'tury Ukrainy: Kyiv: Entsyklopedychnye vydannia* (Vol. 1, part. 3, pp. 1685–1696). Kyiv: «Ukrains'ka entsyklopediia» im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian].
5. *Dimitrij, sv. (1839). Sochineniya svyatogo Dimitriya, mitropolita Rostovskogo* (Vol. 1). Moskva: V Sinodal'noj Tipografii. [in Russian].
6. Fedotova, M. A. (2007). Dimitrij, svt. *Pravoslavnaya e'nciklopediya* (Vol. XV, pp. 8–17). Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaja jenciklopedija». [in Russian].
7. Fedotova, M. A. (2014). O neizdannyx sochineniyax svyatitelya Dimitriya Rostovskogo: k postanovke problemy. *Vestnik PSTGU, II*, 47–64. [in Russian].
8. Fedotova, M. A. (2017). «Diariush» Dimitriya Rostovskogo. Stat'ya 1. *Trudy otdela drevnerusskoj literatury* (Vopl. 65). 458–485. Sankt-Peterburg. [in Russian].
9. Filaret (Gumilevskij). (1874). *Istoriko-statisticheskoe opisanie Chernigovskoj eparxii*. (Vol. 5). Chernigov: Zem. Tipografija. [in Russian].

10. Hirna, I. (2021, May 22). Restavratsiia Chudotvornoj ikony Materi Bozhoi Chernivets'koi. Retrieved November 22, 2022, from <http://pilgrimage.in.ua/rus-restavratsiya-chudotvornoj-ikony-chernivetskoj-bozhoj-materi/> [in Ukrainian].
11. Kahamlyk, S. R. (2005). *Kyievo-Pechers'ka lavra: svit pravoslavnoi dukhovnosti i kul'tury (XVII–XVIII st.)*. Kyiv: Natsional'nyj Kyievo-Pechers'kyj istoryko-kul'turnyj zapovidnyk. [in Ukrainian].
12. Karpinskij, K., svyashh. (1907). O Rudenskoj chudotvornoj ikone Bozhiej Materi i o Moxnatinskom mestno chtimom spiske ee. *Chernigovskie eparxial'nye izvestiya. Pribavlenie*. (2), 45–51, (3), 85–89, (5), 181–185, (6), 218–223. [in Russian].
13. Krajnia, O. (2006). Formuvannia arkhitekturnoho kompleksu Kyievo-Pechers'koho zhinochoho monastyria (XVII–XVIII st.). In *Mohylians'ki chytannia 2005: Monastyrs'ki komplekxy v konteksti khrystyians'koi kul'tury* (pp. 264–268). Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
14. Krajnia, O. (2008). Istoriia poiavy u Pechers'komu divochomu monastyri chudotvornoho rudnyns'koho obrazu Bohomateri iak kliuch do pytannia pervisnoi nazvy obyтели. In *Chernihiv'ski starozhytnosti. Nauk. zb.* (pp. 157–159). Chernihiv: KP «Vydavnytstvo «Chernihiv'ski oberehy». [in Ukrainian].
15. Krajnia, O. (2012). *Kyievo-Pechers'kyj zhinochij monastyr XVI – pochatku XVIII st. i dolia joho pam'iatok*. Kyiv: NKPIKZ. [in Ukrainian].
16. Krajnia, O. O. (2005). Kul'turno-mystets'ka spadschyna Kyievo-Voznesens'koho Florivs'koho monastyria. *Laurs'kyj al'manakh: Kyievo-Pechers'ka lavra v konteksti ukrains'koi istorii ta kul'tury*, 14, 65–80. [in Ukrainian].
17. Krajnia, O. O. (2012). Florivs'kyj (Voznesenskyj) monastyr u Kyievi iak pam'iatka istorii ta arkhitektury XVI – poch. XX st. [Florivskyi (Voznesenskyi) monastyri v Kyiv as a monument of history and architecture of the 16th century – beginning 20th century] (Candidate 'sthesis). Kyiv. [in Ukrainian].
18. Krajnij, K. K., & Krajnia, O. O. (2019). Mazepiana: problema veryfikatsii. In *Tserkva – nauka – suspil'stvo: pytannia vzaemodii. Materialy Simnadsiatoi Mizhnarodnoi naukovoii konferentsii (28 travnia – 1 chervonia 2019 r.)* (pp. 156–166). Kyiv: Natsional'nyj Kyievo-Pechers'kyj istoryko-kul'turnyj zapovidnyk. [in Ukrainian].
19. Krajnyaya, O. (2013). Kievskij vo imya svyatyx Flora i Lavra (v chest' Vozneseniya Gospodnya) zhenskij monastyr'. *Pravoslavnyaya e'nciklopediya* (Vol. XXXIII, pp. 328–336). Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnyaya jenciklopediya». [in Russian].
20. Kruming, A. A. (1993). Sbornik proizvedenij svyatogo Dimitriya Rostovskogo (Rukopis' Rostovskogo muzeya № 828). In *Istoriya i kul'tura Rostovskoj zemli* (pp. 69–91). Rostov: Muzej. [in Russian].
21. Laskarevs'ka, T. (2007). Vtrachena pam'iatka ukrains'koi kul'tury (Kyievo-Voznesens'kyj monastyr XVII–XVIII st. u Pechers'komu mistechku). *Khudozhnia kul'tura. Aktual'ni problemy. Naukovyj visnyk*, 4, 671–681. [in Ukrainian].
22. Malizhenovskij, N. F. (2010). *Kievskij zhenskij Florovskij (Voznesenskyj) monastyr'* (O. Krajnyaya, Comp.). Kiev: Feniks. [in Russian].
23. Manikovskij, F., svyashh. (1894). *Istoricheski-statisticheskoe opisanie Kievo-Florovskogo Voznesenskogo zhenskogo monastyrya*. Kiev: Tip. S. V. Kul'zhenko. [in Russian].
24. Marchenko, H. A. (2018). Utochnennia pokhodzhennia ta atrybutsiia riadu ikon z vivtarnykh chastyn Uspens'koho soboru Kyievo-Pechers'koi lavry v kolektsii Natsional'noho Kyievo-Pechers'koho istoryko-kul'turnoho zapovidnyka. In *Mohylians'ki chytannia 2018. Doslidzhennia sakral'nykh pam'iatok Ukrainy. Zb. nauk. prats'* (pp. 152–158). Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
25. Miliatieva, L. (1994). Chudotvorni ikony Bohorodytsi v Kyievi XVII stolittia ta obraz Liubets'koi Bohomateri penzlia Ivana Schyrs'koho. *Zapysky tovarystva imeni Shevchenka, CCXXVII*, 124–140. [in Ukrainian].
26. Niedźwiedz, Anna. (2005). *Obraz i postać. Znaczenia wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. [in Polish].
27. P. S. (1893). Skazanie o mestnochtimoj ikone Bogomateri Moxnatinskoj. *Chernigovskie eparxial'nye izvestiya. Pribavlenie*, (2), 52–56, (5), 176–180. [in Russian].
28. Pasierb, Janusz, ks. (2013). *Na początku była kultura*. Katowice: Księgarnia św. Jacka. [in Polish].
29. Pasierb, Janusz, ks. (2021, August 26). *Matka Boska Częstochowska w kulcie i kulturze polskiej*. Retrieved November 22, 2022, from <https://teologiapolityczna.pl/ks-janusz-pasierb-matka-boska-czestochowska-w-kulcie-i-kulturze-polskiej> [in Polish].
30. Plyuxanova, M. B. (2016). «Kipenie sveta»: Russkie Odigitrii v liturgicheskoi poe'zii i v istorii. Sankt-Peterburg: Pushkinskij Dom. [in Russian].
31. Polovnykova, S. O., & Sytyj, I. (Comps.) (1998). *Kolektsiia kyrylychnykh starodrukiv iz zibrannia Chernihiv'skoho istorychnoho muzeiu im. V. V. Tarnovs'koho: Kataloh*. Kyiv: [b.v.]. [in Ukrainian].
32. Remeniaka O. (2017). Ikony Bohorodytsi Chenstokhovs'koi ta Kholms'koi iak svidchennia kul'turnoi spil'nosti Pol'schi ta Ukrainy. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*, 17, 190–194. [in Ukrainian].
33. Samijlo Velychko (2020). *Litopys* (H. Boriak & T. Tairova-Yakovlieva, Comps.). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «KLIO». [in Ukrainian].
34. Shlyapkin, I. A. (1891). Sv. Dimitrij Rostovskij i ego vremya (1651–1709 g.) Zapiski istoriko-filologicheskogo fakul'teta imperatorskogo S.-Peterburgskogo universiteta. XXIV. 460+102+III. [in Russian].
35. Sinkevych N. O. (2011). *Relikvii ta chudotvorni ikony Sofii Kyivs'koi*. Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].
36. Smulikowska, E. (1974). Ozdoby obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej jako zespol zabytkowoy. *Rocznik Historii Sztuki*, X, 179–221 [in Polish].
37. Snessoreva, S. (Comp.). (1997). Zemnaya zhizn' Presvyatoj Bogorodicy i opisanie svyatyx chudotvornyx ee ikon. Yaroslavl': Verxnyaya Volga. [in Russian].
38. Velichko, S. V. (1855). *Letopis' sobytij v Yugo-Zapadnoj Rossii v XVII v.* (Vol. 3). Kiev: V Lito -Tipograficheskomo Zavedenii Iosifa Val'nera. [in Russian].
39. Velychko, S. V. (1991). *Litopys* (V. O. Shevchuk, Trans.). (Vol. 2). Kyiv: Dnipro, 1991. [in Ukrainian].
40. Vojtovych, L. (2006–2007). Kniaz' Lev Danylovych – polkovodets' i polityk. In *Confraternitas. Yuvilejnyj zbirnyk na poshanu Yaroslava Isaievycha* [Ukraina: kul'turna spadschyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. Vol. 15, pp. 115–124]. L'viv. [in Ukrainian].

41. Vojtovych, L. (2012). *Kniaz' Lev Danylovych*. L'viv: [In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy]. [in Ukrainian].
42. Vojtovych, L. (2013). Lev Danylovych: «kniaz' dumen y khorobor na raty» chy «bezchesnyj kniaz'»? *Ukraina v Tsentral'no-Skhidnij Yevropi: Zb. nauk. pr.*, 12-13, 148–189. [in Ukrainian].
43. Vojtovych, L. (2019). Uhorschyna i Pol'scha v borot'bi za spadschynu Romanovyichiv: vytoky, podii, naslidky. *Ukrains'ko-uhors'ki etyudy*, 3, 181–276. [in Ukrainian].
44. Vorobej, R. (1995). Chudodijni ikony Bozhoi Materi z Rudni (Red'kivky) ta Mokhnatyna. *Siverians'kyj litopys*, 5, 34–35. [in Ukrainian].
45. Yaroshevich, A. A. (2013). Bogomater' Rudnenskaya. Chudotvornyj obraz zashhitnicy narodov. In Bazhenova, O. D., Belova, T. V. (Comps.). *Belorusy Moskvy. XVII vek*. (pp. 230–237). Minsk: Bielaruskaja encyklopedyja imia Pietrusia Broŭki. [in Russian].
46. Zajtseva, V. O. (2009). Doslidzhennia ikony XVIII stolittia «Bohomatir z Nemovliam» z kolektzii Natsional'noho Kyievo-Pechers'koho istoryko-kul'turnoho zapovidnyka. *Lavr's'kyj al'manakh: Kyievo-Pechers'ka lavra v konteksti ukrains'koj istorii ta kul'tury*, 24, 151–153. [in Ukrainian].
47. Zakrevskij, N. (1868). *Opisanie Kiev*. (Vol. II). Moskva: V. Grachev i komp. [in Russian].
48. Zhylenko, I. V. (Comp.). (2001). *Avtobiohrafija sviatoho Dymytrii Savycha (Tuptala)* Kyiv: [b.v.]. [in Ukrainian].
49. Zlotnikova, I. V. (2011). *Chudotvornye ikony Bryanskogo kraja i ix spiski. Problemy bytovaniya i ikonografii* [Miraculous icons of the Bryansk region and their lists. Problems of Existence and Iconography] (Candidate 's thesis). Moskva. [in Russian].
50. Zlotnikova, I. V. (2013). Ikonografiya Chenstoxovskoj ikony Bozhiej Materi v russkoj ikonopisi Novogo vremeni. *Sztuka Europy Wschodniej. Art of the East Europe*, 1, 71–77. [in Russian].
51. Zlotnikova, I. V. (2016). Lyubechskaya ikona Bozhiej Materi. *Pravoslavnaia e'nciklopediia* (Vol. XLII, pp. 37–40). Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaia jenciklopediia». [in Russian].
52. Zlotnikova, I. V. (2017). Moxnatinskaya ikona Bozhiej Materi. *Pravoslavnaia e'nciklopediia* (Vol. XLVII, pp. 517–519). Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaia jenciklopediia». [in Russian].
53. Zlotnikova, I. V. (2018). Novodvorskaya ikona Bozhiej Materi. *Pravoslavnaia e'nciklopediia* (Vol. LI, pp. 585–589). Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaia jenciklopediia». [in Russian].
54. Zlotnikova, I. V. (2020). Rudenskaya ikona Bozhiej Materi. *Pravoslavnaia e'nciklopediia* (Vol. LX, pp. 348–352). Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaia jenciklopediia». [in Russian].

До статті Ольги Крайньої і Наталі Онопрієнко

Рис. 1. Ікона «Богородиця Руднянська» (за обліковою документацією – «Богородиця з Немовлям»). Україна, початок XVIII ст.(?). Полотно, олія, 56×46 см. КПЛ-Ж-2358.

Рис. 2. Шата ікони «Богородиця Руднянська». Майстер-монограміст КЧ. Київ, близько 1770 р. Срібло, позолота, карбування, коштовне каміння, скло, огранювання, перли, емаль. 58×49,5×4,5 см. КПЛ-М-10005.

90

Рис. 3. Ікона «Богородиця Руднянська».
Фото з колекції Національного заповідника
«Киево-Печерська лавра»: КПЛ-Ф-6069.
Публікується вперше.

Рис. 4. Ікона «Богородиця Руднянська»
(КПЛ-Ж-2358).
Загальний вигляд до реставрації.
Фото 1999 року.

Рис. 5. Ікона «Богородиця Руднянська» в шаті. Колекція Національного заповідника
«Киево-Печерська лавра». Фото 2022 року.